

DIN PROBLEMELE ISTORIEI COMPLEXULUI MONUMENTAL AL CURȚII DOMNEȘTI DIN TÎRGOVIȘTE¹

RADU GIUGLOVAN

Istoria Curții domnești din Tirgoviște a intrat în ultimii ani într-o fază de liniștită cristalizare a diferitelor păreri despre datele începuturilor primelor construcții, întinderea spațială, evoluția structivă a diferitelor părți ale palatului domnesc, cronologia celor trei biserici domnești din incintă și a înseși zidurilor de incintă.

Lipsa unor documente concludente asupra acestei curți domnești a determinat Comisia monumentelor istorice să deschidă un șantier arheologic la Tirgoviște încă din 1934, care a continuat an de an pînă în 1938, dar ale cărui lucrări au rămas neterminate și nevalorificate științific, din cauza nepublicării lor. Concluzii parțiale au fost totuși comunicate verbal unor cercetători care le-au folosit în publicațiile lor².

Rezultatul acestor cercetări a fost stabilirea epocii celor două etape principale ale construirii palatului domnesc, care apărea la prima vedere ca o unitate din cauza dărîmăturilor și a vegetației care acoperea o mare parte din ruine. Într-o scrisoare adresată muzeului din Tirgoviște, în decembrie 1954, Virgil Drăghiceanu, fost secretar al Comisiei monumentelor istorice, care condusese în această calitate săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Tirgoviște afirma: „Eu revendic pentru mine numai, stabilirea epocii celor două palate, pe care pînă la mine nimeni nu a făcut-o; epoca tipic feudală, a vechii curți din al XIV-lea, cu castelul, donjonul (Chindia), turnurile sale, biserica — și epoca modernă, cu palatul, biserica veacului al XVI-lea“³.

Într-o altă scrisoare, din august 1954, V. Drăghiceanu scria mai amănunțit, dezvoltîndu-și aceleași concluzii⁴.

1 O primă formă a acestui material a fost trimis Revistei muzeelor în 1966 și a rămas în arhiva acestei reviste, nepublicat.

2 General Radu Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, București 1947, p. 437, nota 6; Barbu Slătineanu, *Ceramica românească*, București 1938, p. 43, 47, nota 3.

3 Muzeul județean Dimbovița, Opusul arhivel nr. 114, f. 28 v.

4 „În privința curții domnești, pe care nu am terminat-o de săpat din diferite cauze, vă dau un rezumat. Astfel cum se prezenta în epoca dintre anii 1595—1739

Și după aceste cercetări ruinele curții domnești au continuat să rămână în seama incuriei și a bălăriilor. Politica de valorificare cultural-științifică a vestigiilor trecutului patriei noastre din ultimele decenii a determinat Direcția monumentelor istorice și de artă să înceapă vaste lucrări de cercetare și restaurare la curtea domnească din Tirgoviște. Începând din vara anului 1961 un șantier al DMIA, întărit cu

ea se întindea de la poarta cetății despre m-rea Dealul (sud), până în apropiere de casele lui Ion Fusea — Chirilov (nord), pe coama luncii Ialomiții, fiind închisă de un dublu zid, având în spațiul dintre ele pământ bătut. Limba de pământ, promontoriul pe care era zidită biserica sf. Vineri era înconjurat de același zid în continuare, atingând spre vest alt zid, ce mergea paralel cu Strada Domnească până în zidul transversal, în care era poarta curții, cu turnul de intrare, apoi, din acest zid transversal (E-V), zidul continua în direcția N-S, paralel cu strada, până în curtea Fusea. Promontoriul sf. Vineri, până la 1595, nu făcea parte din curtea domnească, ci constituia curtea bisericii zidită de Vlădaia în 1517, soția lui Manea vel vornic, ziditorul bisericii sf. Nicolae Andronești. El fu inclus în sistemul fortificațiilor curții domnești de Sinan pașa în timpul luptelor cu Mihai Viteazul. De atunci sf. Vineri fu considerată ca a treia biserică domnească, servind ca loc de înmormântare doamnei Bălașa, domniței Stanca și în timpul lui Brîncoveanu de paraclis al coconilor domnești, pentru care făcuse și casa coconilor (copiilor), în aceeași curte. Prin urmare, înainte de 1595, latura de sud a curții domnești era zidul transversal E-V, în care se afla poarta cu turnul, unde se termina curtea. În aceeași porțiune de teren se deosebesc alte două epoci de clădiri, pe care le indică grosso-modo pe schița alăturată, făcută din memorie: Chindia, biserica adiacentă la Chindie și pivnița vechei case domnești aratate, datează din epoca lui Mircea vodă, felul de prezentare a zidurilor (apareiajul), materialul, mai ales la pivniță, tehnica lucrului e occidentală. Acest complex de clădiri: biserica și pivnița, peste care se ridica casa domnească a lui Mircea erau apărate printr-un sistem de fortificații: cortine, turnuri pătrate și rotunde, zidite chiar în jurul casei domnești, foarte aproape de zidurile ei, astfel că forma un reduit puternic în mijlocul curții celei mari, apărată de zidurile despre care am vorbit. Cu siguranță și vechiul turn al Chindiei, reclădit din temelie de Bibescu vodă, data tot din această epocă și forma un fel de campanil bisericii, după cum se poate vedea în schița lui Chirculescu.... Al doilea complex de zidiri, biserica domnească și zidurile adiacente constituiesc epoca lui Petru Cercei vodă, total diferite ca apareiaj, tehnică și material. El este racordat de reduitul ce cuprindea casa domnească a lui Mircea printr-o lungă sală boltită, la intrarea căreia mai târziu s-a construit o bucătărie, probabil sub Brîncoveanu vodă. Și aici, în aceste ziduri se pot urmări transformările și reparațiile făcute sub domniile lui Matei Basarab și Brîncoveanu. Menționez că toată latura dinspre Ialomița a palatului, cu baia domnească, haznalele, turlele, privățile, le-am descoperit după o campanie de lucru de cinci ani, sub o adâncime de 6—7 metri. Am scos afară mii de metri cubi de pământ ce se văd în dealul de peste ziduri, unde mai înainte de începerea săpăturilor era o simplă vale".

În ultimul său articol „Despre mănăstirea Cîmpulung“, publicat în Biserica ortodoxă română, nr. 3—4 din martie—aprilie 1964, p. 300, V. Drăghiceanu atribuia corpul de case din aripa nordică unui burg construit de teutonii la Tirgoviște, cu „puternicul donjon (turnul Chindia), cu burgul alăturat, înconjurat de turnuri pătrate, cu biserica Sancta Maria gratiarum“. Cercetările din ultimul timp infirmă atât prima, cât și a doua părere despre datarea corpurilor de case din incinta curții domnești, precum și identificarea caselor coconilor cu construcțiile din curtea bisericii sf. Vineri. Aceste ultime concluzii erau evident influențate de monumentele Cîmpulungului.

cercetători ai Institutului de arheologie a început săpături arheologice și evacuarea molozului care acoperea zidurile ruinelor făcând posibilă cercetarea minuțioasă a întregului complex monumental. Lucrările au durat pînă în 1967 cînd s-a inaugurat Muzeul curții domnești în prezența conducerii superioare de partid și de stat. Rezultatul cercetărilor a fost formulat în mai multe studii și materiale, precum și prin lucrări de popularizare⁵.

În linii mari aceste rezultate confirmă concluziile cercetărilor conduse de Virgil Drăghiceanu asupra cronologiei construcțiilor celor două aripi ale palatului domnesc, care au fost în realitate două palate, cu caractere structurive distincte, cel dinspre nord-vest cu restul bisericii alăturate, datat de la sfîrșitul secolului al XIV-lea iar cel dinspre sud-est, cu biserica alăturată, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Suprapunerea evidentă a turnului Chindia peste zidul vestic al pronaosului bisericii din aripa vestică a impus datarea posterioară a acestuia, atribundu-se vremii lui Vlad Țepeș, după informațiile documentare, deoarece săpăturile arheologice n-au furnizat materiale care să asigure o datare precisă. Cronologia zidurilor de incintă a fost stabilită în funcție de concluziile asupra etapelor de construcție a palatelor: un zid de piatră, din care se păstrează părțile inferioare înconjurînd ruinele vechi pe laturile de vest și nord-vest, de la turnul Chindiei pînă la bazele unui turn cu secțiune pătrată, atribuit de V. Drăghiceanu unei fortificații a lui Mircea cel Bătrîn, cu: „curtine, turnuri pătrate și rotunde, zidite chiar în jurul casei domnești, foarte aproape de zidurile ei, astfel că forma un redut puternic în mijlocul curții celei mari, apărută de zidurile“ al căror traseu există pe teren pînă în prezent. De la începutul secolului al XV-lea datează acest zid și istoricii de arhitectură⁶. Cele două ziduri paralele de incintă care se prezintă ca o fortificație unitară pe toată întinderea au fost legate cronologic de construcțiile palatului: cel interior atribuit construcțiilor lui Petru Cercel, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și refăcut în secolul al XVII-lea iar cel exterior din timpul domniei lui Matei Basarab, cînd a fost construit un zid de dublură, paralel cu primul, spațiul dintre ele fiind umplut cu moloz și pămînt, „pentru a adapta zidul înconjurător la noile arme“⁷.

5 N. Constantinescu, Cercetări arheologice asupra curții domnești din Tirgoviște în Studii și cercetări de istorie veche, 2/1964; Răzvan Teodorescu, Cercetări arheologice în curtea domnească din Tirgoviște, 1963; Arh. Rodica Mănciulescu, Restaurarea bisericii domnești din Tirgoviște, memoriu pentru arhitectură; Arh. Rodica Mănciulescu, Date noi referitoare la aspectul inițial al bisericii domnești din Tirgoviște, apărute în cursul lucrărilor de restaurare (1961—1962); N. Constantinescu și Cr. Moisescu, Curtea domnească din Tirgoviște, București, 1965 și 1967; Arh. St. Balas și arh. Rodica Mănciulescu, Un tip neobișnuit de pridvor în arhitectura veche din Muntenia în Buletinul monumentelor istorice, București, 3/1971.

6 Grigore Ionescu, Istoria arhitecturii în România, București, 1963, I. p. 147.

7 N. Constantinescu și Cr. Moisescu, Curtea domnească din Tirgoviște, ed. I, p. 45; ed. II p. 36.

Problema cea mai generală, care trebuie abordată în primul rind este a întinderii curții domnești. Din lectura lucrărilor referitoare la curtea domnească din Tîrgoviște se desprinde perseverența unui punct de vedere fixist, potrivit căruia de la început curtea a ocupat spațiul pe care îl vedem astăzi. Inconjurat de zidurile duble de incintă, în cadrul căreia s-a fortificat „reduitul” lui Mircea cel Bătrîn, după formularea lui V. Drăghiceanu. Parțial acest punct de vedere se păstrează și în lucrările care prezintă concluziile cercetărilor recente. Avînd în vedere unele indicații documentare din secolul al XVIII-lea și concluziile cercetărilor arheologice este evident că aceste curți nu au putut exista totdeauna de la început ci s-au dezvoltat în timp, întemeindu-se mai întîi „curtea domnească de sus”, cea mai veche, către sfîrșitul secolului al XIV-lea, într-un spațiu restrîns, înghesuită în marginea terasei Ialomiței, deoarece în acest loc tîrgul era deja constituit din vechime și orașenii cu prăvălii la Ulița mare nu renunțau cu ușurință la vadrurile lor negustorești, oricît de ademenitoare vor fi fost ofertele pentru cumpărături domnești. Mai tîrziu, în condiții favorabile, s-a lărgit spațiul curții domnești și s-a adăugat al doilea palat domnesc cu biserica lui și în sfîrșit, într-o a treia etapă s-a înglobat la curtea domnească terenul cu clădirea bisericii sf. Vineri.

Intrucît în ultimii ani s-au publicat cîteva lucrări și în legătură cu restaurarea bisericii sf. Vineri sîntem nevoiți să intervenim cu observația că în ciuda unor serioase eforturi de a stabili adevărul istoric, concluziile formulate sînt în unele cazuri în contradicție cu conținutul documentelor istorice.

Despre ctitoria domnească a bisericii sf. Vineri a existat în Tîrgoviște o tradiție consemnată în pisania ctitorului Nicolae Brătescu cu ocazia restaurării dintre 1850—1852, care o atribuie unei doamne Sultana, fără să indice vreo dată cronologică⁸. Tradiția ctitoriei doam-

⁸ V. Brătulescu, Monumente de arhitectură din Tîrgoviște, în Glasul bisericii, București, 3—4, martie—aprilie 1967, p. 296—297, nota 18. Pentru motivele indicate în această notă redăm și noi pisania aceasta așa cum a fost transcrisă în 1888 pentru a fi prezentată în justiție: „Acest sfînt lăcaș unde să prăznuiește hramul sfintei Paraschevi din vechime s-au fost zidit de o doamnă Sultana. În urmă arzînd orașul și chiar această bisericuță au stătut mulți ani niște ziduri părăsite. Serban Fusea cu Negoită, fiul său, strămoș soții mele, au preînnoit-o, dar pentru că nu i-au lăsat nici un venit ca să se poată ținea și nerămînd dintr-această familie de Fusești nici un moștenitor parte bărbătească, ca să o poată ținea, au venit iarăși la dărăpănare, cînd la leat 1803 arhiereul Dionisie au făcut în ea meremet, dar de atunci și pînă acuma au venit în dărăpănare, încît aproape era să se desființeze din rîndul bisericilor. Așa dar, eu paharnicu Nicolae Brătescu în unire cu soția mea Lucsandra, îndemnați de înalta provedență am hotărît să nu lăsăm acest sfînt lăcaș să se desființeze pentru 3 pricină: I-iu că au fost între ctitori și strămoși soții mele; al II-lea că la acest lăcaș avem îngropați pă părinți și fii noștri și al III-lea și ca să nu să piarză dintr-acest oraș slava acestli sfinte, care neconțin prin rugăciunile sale către cereseul ziditor totdeauna au adus bunilor credincioși ușurări de patimi trupești. Pentru acestea dar am început cu de la noi toată lucrarea, dărîmînd mai întîi pros-

nei Sultana a fost preluată de parohul N. Grigorescu Aramă, care a pus o nouă pisanie, în anul 1928, deasupra ușii de intrare în care arăta: „Sfinta Vineri cea domnească din Tirgoviște zidită este din temelie pe hramul cuv(ioasei) Paraschiva de o doamnă Sultana între anii 1446—1455“⁹. După cum vedem preotul Aramă sub influența unei ipoteze mai vechi, formulată de V. Drăghiceanu, a fixat data ctitoriei bisericii la mijlocul secolului al XV-lea, între anii 1446—1455, care este evident arbitrară, deoarece n-a existat nici o doamnă Sultana între anii citați. Atribuirea ctitoriei doamnei Sultana, soția voievodului Petru Cercel (1583—1585) a fost exclusă datorită marii distanțe cronologice între datarea primei ctitorii după tradiție și anii de domnie ai lui Petru Cercel. Negăsind o rezolvare științifică savantul Nicolae Iorga identifica cu rezerve acest personaj cu deomna Bălașa, soția domnitorului Constantin Serban, a cărei lespede de mormînt se află și în prezent în pronaosul bisericii¹⁰.

Așa dar tradiția ctitoriei unei doamne Sultana apare ca o invenție tirzie, de la mijlocul secolului al XIX-lea, pentru a justifica titlul de biserică domnească.

tul invelși și neramiind alt decît 4 ziduri și acelea scurtate de pămîntul ce crescuse împrejurul lor, le-am înălțat de jur-împrejur de 4 palme, i s-au făcut amvon cu clopotniță din temelie, s-au învelit, s-au tencuit pe afară și pe înlăuntru, s-au deosebit curtea și s-au închis cu zid de jur-împrejur făcîndu-i-să și poarta. Ușa bisericii s-au făcut de piatră, s-au pardosit cu lespezi de piatră peste tot, ferestrele s-au mărit și s-au mutat din locul lor, s-au făcut timpla, jețul domnesc, amvonul evanghelicesc icoanăstasu, icoanele împărătești, toate din nou lucrate și poleite. S-au zugrăvit peste tot de iznoava, adăogîndu-i-să și alte doo hramuri, al sftl. Nicolae și Izvorul tămăduirii. S-au iacut argintăriia, candelu, potir cu toate ale sale, cădelnița, toate de argint bun, sieșnice, jețuri, odăjdii și cu un cuvînt toate cele de trebuință și pă lîngă acestea i s-au lăsat un venit statornic ca să poată pă viitorime să se ție cu doi preoți, doi cîntareți, un paracliser și cheltuiala bisericii, care venit să va vedea în testamenteu nostu ce în viață fiînd l-am făcut și de cine are să se îngrijească după sfîrșitul vieții noastre. Lucrarea bisericii s-au început la leatul 1850 iunie și s-au isprăvit la leat 1852 martie 25 de Tănase Anghel zog [rav].“ Arh. St. Tirgoviște, fond Primăria orașului Tirgoviște, dos. 46/1888 vol. XIV. Pisanla era scrisă pe tablă de fier și a fost astupată cu tencuială deoarece dezvălula prea multe despre averea bisericii.

9 „Sfinta Vinere cea domnească din Tirgoviște zidită este din temelie pe hramul cuv(ioasei) Paraschiva de o doamnă Sultana, între anii 1446—1455. Vremea făcîndu-i stricăciuni, la 1654 Bălașa doamna, soția lui Const(antin) Șerban Basarab a reparat-o, zidind și chiliile din curte; iar la 1657 murind s-a îngropat în biserică. Mai tîrziu arzînd orașul și chiar biserica, a stat părăsită pînă la 1756 cînd Serban Fusea cu Negoită fiul său au reparat-o de isnoavă. La 1803 arhier(eul) Dionisie Lupu a mai reparat făcîndu-i și un clopot mare, iar la 1850 paharnicu N. Brătescu cu soția sa Luxandra o au reparat radical zugrăvind-o din nou. Dar vremea nemiloasă i-a făcut iar stricăciuni bisericii și eu smeritul econom stavrofor Nicolae Gr. Aramă, servind de 47 de ani bisericii i-am învelit turlele cu zinc, înoind timplăria și țoclul, cumpărînd și un clopot în locul celor furate de nemți în războiul mondial din 1916—18. 1928 mai 1“. Pisanla a fost înlăturată cu ocazia ultimei restaurări.

10 N. Iorga, Inscripții din bisericile României, Buc. 1905, I, p. 109 în Studii și documente, vol. XV, I.

Cu ocazia unor reparații făcute în 1940 s-a descoperit sub tencuilele un lintel gotic încadrat pe fațada sudică a bisericii, cu o inscripție slavonă care în traducere înseamnă: „Rugăciunea robului lui Dumnezeu jupan Manea clucer și a jupinesei Vlădaie, veșnica lor pomenire, la anul 7025 (1517) luna iulie 13 zile“¹¹. Descoperirea era importantă deoarece conferea bisericii un certificat de vechime, cel puțin de la începutul secolului al XVI-lea, formularea inscripției lăsând loc și pentru presupunerea existenței unei biserici din secolul al XV-lea. Pe această linie au continuat cercetările din ultimii ani, cu ocazia restaurării științifice a bisericii, atât prin săpături arheologice cât și prin studierea arhitecturii inițiale a monumentului. Concluziile acestor cercetări au datat biserica inițială la mijlocul secolului al XV-lea, confirmând astfel invenția preotului Aramă, care a primit un certificat științific. Reparațiile ulterioare i-au schimbat aspectul inițial și au alungit-o cu un pridvor din secolul al XIX-lea. Pentru datarea din secolul al XV-lea ar pleda planul triconic, firidele exterioare și ornamentele de pe fațadele exterioare din ceramică smălțuită, precum și orizontul stratigrafic caracteristic nivelului de locuire din secolul al XV-lea.

Deși cercetătorii insistă asupra datării pridvorului vechi din aceeași vreme cu structura inițială a bisericii în pofida poziției picioarelor de la dublourile arcurilor laterale, ale căror baze încep cu o jumătate de metru mai sus decât fundațiile zidurilor inițiale, socotim că diferența de nivel a temeliiilor este un argument atât de evident pentru deosebirea de cronologie a construcțiilor încât nu poate fi interpretată arbitrar, chiar dacă există analogii la dimensiunile de cărămizi¹². Constructorii pridvorului au căutat să-l încadreze în fațadele de cărămizi aparente după dimensiunile construcției inițiale și ornamentându-le cu discurile ceramice de deasupra arcului de la intrare, de la cele laterale lipsind.

Alți cercetători recunosc datarea mai târzie a acestor dublouri dar o limitează numai la arcuri, care în faze ulterioare ar fi fost refăcute, apoi umplute cu zidărie¹³. Cu toate acestea rămân încă elemente care pun sub semnul întrebării datarea pridvorului bisericii sf. Vineri. Dacă dublourile au fost determinate de slăbirea construcției din cauza vreunui cutremur de ce s-au refăcut atât de înalte și largi, cum nu se obișnuiau mai de vreme decât în secolul al XVIII-lea? Pe de altă parte ansamblul liniilor structurive de la pridvor prezintă un aspect artistic deosebit de structura inițială, un stil arhitectonic

¹¹ Arh. St. Balș și arh. Rodica Mănculescu, Un tip neobișnuit de pridvor în arhitectura veche din Muntenia, în BMI, 3/971, p. 75.

¹² Cr. Molescu, Considerații asupra arhitecturii bisericii sf. Vineri, Valachica, 1969, Tîrgoviște, p. 81.

¹³ Arh. St. Balș și arh. Rodica Mănculescu, op. cit. p. 75.

caracteristic secolului al XVIII-lea : arcuri înalte pînă aproape de cornișa zidăriei de la restul bisericii, suprafețe unitare pe fațadele exterioare în comparație cu fărîmițările în spații înguste de reliefuri și firide de la vechea construcție.

Ar mai trebui să avem în vedere mormintele din pridvorul în discuție deoarece cei vechi nu obișnuiau să se instaleze în gropnițe străine ci și le pregăteau încă de cînd erau în viață. Se știe că bogații negustori Fusea din secolul al XVIII-lea au avut ctitorii la Pietroșița, Bezdead, Brănești, Viforita, Vulcana Pandele și nu s-au mulțumit numai cu o minoră intervenție la proscomidia bisericii sf. Vineri în 1731—1732 după indicația unei inscripții găsită pe o piatră rătăcită prin curtea bisericii¹⁴. Pisania preotului Aramă amintește despre o restaurare din anul 1756 făcută de Șerban și fiul său Negoită Fusea despre care cercetătorii nu comentează nimic. Această restaurare i-a îndreptățit să-și așeze mormintele în pridvorul construit de ei : Șerban Fusea în 1764, Ioan cupețul în 1785, Safta, fiica lui Ion Dimboviceanu în 1787, alături de cei doi fii ai ei¹⁵. În timp ce pietrele de mormînt datînd din secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea erau așezate în vechiul pronaos, toate cele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea erau așezate în pridvorul în discuție înainte de recenta restaurare¹⁶.

Pridvorul a primit totodată rolul de suport al unei turle clopotniță, care a fost probabil avariata de cutremurul din 1802 și din această cauză a fost înlăturată de restaurarea egumenului de la Dealu. Dionisie Lupu.

14 „Aci la stîntu jărtăvnece ce să zice proscomidie n-au fost așa din temelie ci pan Sărbănu Fus(ea) au făcut și l-au zugrăvit, în zilele lui Io Costandin voevod, 7240. Robii bojii Dragomir, Despa, Strate, Tudose, Serban, Stanca, Maria, Costandin erei, Mateiu, Ilina, Pîrvu erei, Cîrstina“.

15 Inscrîpția pietrei lui Serban Fusea : „Dintr-acest oraș de neam fiind, aicea m-am născut, am viețuit, bine m-am chivernisit. fii și fete am dobîndit, lăsînd toate ce am agonisit nimic am a moșteni fără acești 3 coți de pă(mi)ntu acestui mormînt întunecat, întru veci m-am îngropat eu robul lui dumnezeu Sărbănu Fusea cu soțîia mea Stanca și cu fiul miei Costandin, Ion. Duminică, lăsînd în lume moștenire feciori și fete și gineri spre a ne pomenire și la toată lumea fac rugăciune ca să-mi dea toți iertăciune prăvindu-mă aicea. Andreiu, august, 1764, dnă 22“.

A lui Ion cupețul : „Aici supt această piatră odihnesc oasele răposatului robul lui dumnezeu jupan Ion cupeț ot Tirgoviște, meseța noem(brie) 12 dnă, leat 7294“ (1785).

A Saftai : „Supt această înfrumusețată piatră (se) află odihnind oasele răposatei Saftai cu 2 filii ai ei, anume Ion și Ștefan, fiica răposatului postelnic Ion Dimbov(iceanu) ce au ținut întru căsătorie pe Nicolae Voinescul, biv polcovnic za Tirgoviște, fiind vîrsta ei douăzeci și doi de ani cînd au răposat, lăsînd soțului său și părinților multă întristare. Cu mare cinste s-au astrucat întru acest sfînt lăcaș la anul 1787, sept. 10, fiind domn Nicolae Petru Mavrogheni vod(ă) și fiind mitropolit Grigore al Ungroviahiei i exarh a toate laturale și păstor fiind turmei lui Hs“.

16 Inscrîpțiile pietrelor funerare ale doamnei Balașa, Stanca și Voichița publicate în N. Iorga, Studii și documente, XV, I—II.

Biserica a avut la exterior un parament de cărămidă aparentă pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, dar dovada în acest sens nu este indicația istoriei Țării Românești editată de frații Tunusli, care a fost greșit interpretată¹⁷ ci inșeși arcaturile de discuri ornamentale caracteristice unui astfel de parament, în care formele și culorile se armonizează în mod artistic, precum și primele două rînduri de cărămizi netencuite de deasupra soclului din bolovani de piatră. Lipsa tencuielilor la aceste rînduri de cărămizi, acoperite de pămîntul din jur la vremea primelor tencuieli, demonstrează fațadele exterioare din cărămizi aparente ale construcției inițiale. Intrucît pridvorul a fost construit în 1756 tot cu fațade aparente, ca și paramentul vechii construcții urmează că primele tencuieli n-au putut fi făcute decît cu ocazia restaurării capitale din 1804 din inițiativa egumenului de la Dealu. Că tencuirea nu a putut avea loc mai tîrziu de această dată o dovedește așezarea unei jumătăți din ancadramentul sting susținător al lintelului clucerului Manea peste o parte din zid care a păstrat tencuieli. Poziția acestui ancadrament demonstrează că: 1. Lintelul clucerului Manea a fost încastat în zidărie după prima tencuire a fațadelor exterioare, adică la restaurarea lui Nicolae Brătescu din 1850—1852. 2. La vremea primei tencuiri a exteriorului pămîntul acoperise două-trei rînduri de cărămizi aparente din paramentul fațadelor, așezate deasupra soclului de piatră, care au rămas netencuite. 3. Înainte de încastarea ancadramentului cu lintelul clucerului Manea a existat aici o ușă de intrare în naos, deschisă mai tîrziu decît intrarea principală a bisericii. În fața acestei intrări s-a așezat la exterior o piatră de mormînt cu dimensiunile de 1,75 × 0,60 m., datată din 1655¹⁸. Ușa a fost deschisă probabil pe vremea domnitorului Constantin Brîncoveanu în folosul copiilor săi care veneau aici de la Casa coconilor din apropiere și a fost astupată pe vremea restaurării egumenului Diônisie Lupu.

Dar, în afară de discuțiile legate de vechimea pridvorului și paramentul fațadelor, prezentarea unor documente necunoscute cercetătorilor pînă acum ridică probleme noi. Astfel, copia unui act emis de domnul Moldovei Alexandru Coconul (1629—1630) arată că la 12 aprilie 1630 „au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boiarilor noștri moldovenesți, mari și mici, cuviinciosul nostru boiar Grama stolnicul, el, de a lui bună voie, neindemnat și nesilit de nimenea de au dat și au închinat a lui dreaptă și zidire noao ot sfîntă mănăstire din Țara Româ-

17 Gh. I. Cantacuzino, Aspecte ale evoluției unui vechi monument din Tirgoviște: biserica sf. Vineri, în Valachica, 1969, p. 68. Textul lui Sion desparte printr-o virgulă „biserica roșie” de „a sf. Paraschive” iar textul grecesc este: „enclisia conchini, enclisia tis baghlas Paraschevis”, Tunusli, Viena 1806, p. 327.

18 Piatra are următoarea inscripție: „Suptu această piatră zac oasele robului lu dumnezeu ghenii neguțătorii și s-cu prest(ăvit) (în zilele) lu Io Constandin Bas(arab) voevoda, pis m(ese)ța sept(embrie), dnă 15 leat 7164” (1655).

nească ce iaste aproape de Țirgoviște.¹⁹ la Izvorul lui voievod,²⁰ unde iaste hramul preacuvioasei Paraschevii, pentrucă această sfintă mănăstire cu grădina ce iaste din jos de sfinta mănăstire²¹ și cu o casă și cu grădina ce iaste la Țirgoviște pre din jos de Bărați²² și cu o pivniță la acea casă o au dat ca să fie metoh la sfinta mănăstire a răposatului părintelui domniei mele Io Radul voievod din București, unde iaste hramul prea sfintei și nedespărțitei troițe, pentru sufletul părinților lui și pentru sufletul lui. Drept aceea și domnia mea și cu tot sfatul domniei mele am făcut această întărire de la noi acestei sfinte mănăstiri ce s-au zis mai sus Sfinta Troiță de la București, ca să fie de încredere pînă cînd i să va face așezămînt de la fratele domniei mele domnul Țării Românești iar altcineva din fiii boiarului nostru ce s-au scris mai sus Grama stolnicul sau din frații lui sau din tot neamul lui, nici unul să nu aibă treabă ca să-s amestece la acea sfintă mănăstire a preacuvioasei Paraschevei, nici la bucate nici la pivniță... S-au scris în Iași la leat 7138 mesetia aprilie 12²³.

Dacă mănăstirea Radu Vodă a mai primit vreun așezămînt de la domnitorii Țării Românești asupra acestei danii nu avem alte informații. Abia peste mai bine de un veac mănăstirea își căuta locurile de la Țirgoviște. Orășenii care cercetau la 15 ianuarie 1751 locurile revendicate de mănăstire constatau că actul din 12 aprilie 1630 era într-adevăr emis de Alexandru Coconul „scris pã numele Gramii stolnicul, din Țara Moldovii, că fiind biserica sf. Vineri de aici din Țara Românească, de lîngă Țirgoviște, ce iaste lîngă izvorul lui voievod, făcută de dinsul, o au închinat mănăstirii Radului Vodă“. Orășenii nu explicau cum a ajuns această biserică domnească și nu aminteau nici măcar că se află în incinta curții domnești. Ei arătau însă că grădina și casa lui Grama stolnicul, „den jos de biserica sf. Vineri“, „să cunoaște că în locul lor s-au făcut în zilele mării sale lui Constantin vodă Brîncoveanu casele coconilor, după cum și acum pînă de piatră să văd“²⁴.

Mănăstirea Radu Vodă n-a reușit să intre în posesia locurilor ei de la Țirgoviște și la cererea egumenului la 9 noiembrie 1794 mitropolitul Țării Românești, Dositei, emitea o carte de blestem pentru cercetarea din nou a locurilor amintite de la Țirgoviște, prăvălii, case, livezi și vii, „care după vremi s-ar fi cotropit de unii-alții împreju-rași și acum nu să pot dovedi“²⁵. Nici de această dată nu s-a putut

19 „lîngă Țirgoviște“ In Arh. St. Buc., mănăstirea Radu Vodă, XVI/16.

20 „pîriul voievodului“ în XVI/16.

21 „cu curte (loc) lîngă sfinta mănăstire“ în XVI/16.

22 „lîngă bărați“ fond mănăstirea Radu Vodă, XVI/16.

23 Arh. St. Buc., fond mănăstirea Radu Vodă, I/9 (copie din 1751) și XVI/16.

24 Arh. St. Buc., fond mănăstirea Radu Vodă, XVI/23.

25 Ibidem, XVI/26.

ajunge la alegerea locurilor revendicate care au rămas mai departe în stăpînirea celor care le-au cîtorpît.

Am amintit cercetarea aceasta a orăşenilor din 1751 pentru a dovedi identificarea şi localizarea precisă a actualei biserici sf. Vineri din Tîrgovişte cu ctitoria lui Grama stolnicul închinată în 1630 mănăstirii Radu Vodă din Bucureşti. Este necesară această precizare deoarece în Tîrgovişte au mai existat încă două biserici cu hramul sf. Vineri şi sf. Paraschiva numite în secolul al XIX-lea, una sf. Vineri veche, spre a o deosebi de cea existentă azi, care tot atunci se numea sf. Vineri nouă iar cealaltă sf. Paraschiva sau sf. Vineri care în mod obişnuit purta numele de „Biserica coconilor“. În 1872 Pappazoglu o înregistrează la nr. 25 ca „ruinată de tot“ cu titlul „sf. Vineri zisă a Coconilor (fiilor de domn)“ deosebită de cea înregistrată la nr. 11 „sf. Vineri“ cea domnească²⁶.

Despre Grama stolnicul nu avem alte cunoştinţe decît că a ajuns în Moldova în slujba domnitorului Radu Milnea la plecarea acestuia din Ţara Românească şi a rămas acolo şi pe vremea fiului şi urmaşului său la domnie, Alexandru Coconul. Antrenat în luptele partidelor politice moldovene el condusese alături de vornicul Vasile Lupu o expediţie care a respins încercarea lui Miron Barnovschi de a recupa tronul. Consolidîndu-şi situaţia politică în Moldova şi asigurat că nu se va mai întoarce în Ţara Românească stolnicul Grama a hotărît să lichideze cu averea rămasă în Ţara Românească pe care în 1630 a închinat-o mănăstirii Radu Vodă din Bucureşti.

Dar, pe locul sf. Vineri sau în imediată apropiere exista o biserică încă din 1595 pe care Sinan paşa o încorporase în fortificaţiile sale. Filippo Pigafetta care descria această palancă arăta că „dinspre răsărit se trăsese o tranşee, de la turnuleţul făcut dintr-o bisericuţă pînă la riul Ialomiţa, care curge pe acolo“²⁷.

Descrierea corespunde perfect cu aşezarea actualei biserici sf. Vineri. Denumirea de bisericuţă, „chiesetta“, indică proporţiile reduse ale construcţiei, dar nu ni se arată dacă era din lemn, piatră sau cărămidă. Poate că după avariile pricinuite cu ocazia acestor lupte stolnicul Grama va fi restaurat-o făcînd o „zidire noao“. Deoarece cercetările au stabilit că o altă biserică de zid sub cea existentă nu s-a mai găsit şi nici nu s-a identificat alta în imediata apropiere²⁸, demonstrează că vechea „chiesetta“ a fost o construcţie de lemn, transformată şi avariata în timpul luptelor şi pe locul căreia a ridicat stolnicul Grama o „zidire noao“, după anul 1595. S-ar mai putea ca după avariile din 1595 stolnicul Grama s-o fi reclădit cu materialele de la

26 Arh. St. Buc., ms. 729 f. 86 v.

27 Călători străini despre ţările române, Buc. 1971, III, p. 120.

28 Gh. I. Cantacuzino, Aspecte ale evoluţiei unui vechi monument, Valachica, 1969, p. 63.

vechea bisericuță dar cu mult mai puțină grijă pentru simetria și proporțiile firidelor și arcaturilor, care sînt departe de nivelul artistic al plasticii decorative de la Cotmeana.

Discuția am făcut-o numai pentru a interpreta termenul de „zidire noao” deoarece biserica putea să fi fost făcută din zid de același Grama cu puțin înainte de luptele din 1595. termenul de „zidire noao” folosit în 1630 referindu-se nu la înfățișarea de atunci a bisericii ci la construcția cu totul din nou făcută de stolnicul Grama.

În același timp trebuie să ținem seama de monedele din secolul al XV-lea (1437—1497) găsite cu ocazia săpăturilor arheologice la nord de biserică însă cu rezerva pe care înșiși cercetătorii și-au făcut-o că nu pot fi cu siguranță asociate mormintelor descoperite²⁹, mai ales că locul mormintelor era, după un vechi obicei, la sud de biserică.

Sigur este doar faptul că biserica este citată în documente numai de la începutul secolului al XVII-lea, fără să știm la care dintre cele trei biserici sf. Vineri sau sf. Paraschiva se referă, afară de cazurile cînd denumirea hramului este însoțită de apelativul „domnească” sau „de la școala domnească”, indicații sigure care privesc actuala biserică sf. Vineri. Pentru prima dată este citată biserica sf. Vineri din Tirgoviște la 12 mai 1613 cu prilejul unui jurămint luat în vederea unei judecări ce urma să se facă înaintea domnitorului³⁰. La această dată biserica nu era inclusă în curtea domnească dar era cea mai apropiată de scaunul de judecată al domnului, afară de cele din incintă și se poate bănui că se referă la actuala biserică sf. Vineri. Un act de la 15 mai 1613 afirmă că pe vremea lui Alexandru Mircea (1568—1577) a fost înmormîntat la sf. Vineri paharnicul Muja care-i dăruise vinăriciul de la Văleni. Documentul nu oferă nici un indiciu care să identifice biserica de atunci cu actuala sf. Vineri. La 19 mai 1614 în cartea de judecată a sudețului Stoica și a celor 12 pîrgari ai Tirgoviștei iscălesc drept martori mai mulți preoți: „popa Goicea eclisiarh domnesc și popa Tanasie din clerusul domnesc și diaconul Iane și Necula diacon din clerusul domnesc și popa Necula și popa Teodosie și popa Atanasie, fiul popii Goicea și popa Proca de la sfînta Vineri”... și alții³¹. Observăm că preoții bisericilor domnești sînt amintiți ca atare pe cînd „popa Proca de la sfînta Vineri” nu este indicat ca făcînd parte din „clerusul domnesc”, ceea ce însemnează că era de la una din cele trei biserici sf. Vineri, cel mai probabil de la actuala sf. Vineri ai cărei preoți erau cel mai adesea folosiți în actele de judecată. La 31 iulie 1626 este citat, alături de numeroși martori, popa Ivan de la „Sveta

29 Ibidem.

30 DIŔ, Țara Românească, veac XVII, Buc. 1951, II, p. 185.

31 Idem, ibidem, p. 278.

Petca“ deosebit de alți preoți din clerul domnesc indicați ca atare³², ca și „popa Iane de la „s(ve)ta Petca“ la 29 ianuarie 1636, care poate fi tot una cu popa Ioan din 1626, cum era citat și în 1638 „popa Ioan ot stăia Petca“, alături de „Atanasie eclisiarhul, popa chir Fota gospodin, pop Iane gospodin“³³. Tot la această biserică se referea mărturia unui popa Irimie din 1656 precum și jurământul de frăție dintre Matei logofăt și Negoită logofăt, nepoții lui Fota cel mare din Tirgoviște cu Pascale clucer țarigrădeanul de la 1 mai 1689 în biserică „de la sf. Vineri fiind preot popa Vasalache“³⁴. Tot fără indicație de biserică domnească apare sf. Vineri în 1696 și 1699 la mărturiile lui „az Hrizea diacon ot stăia Petca, martor“³⁵.

În secolul al XVII-lea biserică s-a bucurat de sprijinul doamnei Bălașa, soția lui Constantin Șerban (1654—1658), care a pus să se construiască în curte, casa care-i poartă numele, pe a cărei fațadă se păstrează inscripția votivă din 1656³⁶. La începutul secolului următor, în anul 1712, cu două săptămâni înainte de venirea domniei de la București, cum se obișnuia în fiecare an, „să întâmplase de să aprinsese târgul, ulița cea mare și arsese foarte rău, pînă încît ajunsesse și casele coconilor și arsese învelișul la o pereche de case“³⁷. Prin intervenția domnului „în scurtă vreme s-au încheiat târgul la loc iarăși precum au fost, grijind și mărirea sa atît casele cit și curtea și tot pînă în iarnă“. Nu s-au păstrat din daniile lui C. Brincoveanu decît cîteva strane, un jilt din 1704 și cărți de cult.

Pentru prima dată se amintește că sf. Vineri se afla în incinta curții domnești într-un document din 30 aprilie 1716 cînd Nicolae Mavrocordat acorda scutiri de dări „popii lui Tudor și popii Badii și popii Gheorghe și lui Gheorghe dascălul și lui Irimie grămăticul care sînt clirosul sf. biserici sf. Vineri ce iaste în Curtea domnească de la Tirgoviște“, „precum au fost ertați de toți răposaii domni cu cărți și cu hrisoave dă mili și dă ertăciune“³⁸. Dar, nici de această dată clerul de la sf. Vineri nu este înglobat cu cel de la biserică domnească, pentru care la 21 februarie 1731 Mihai Racoviță dădea un privilegiu separat, fără să amintească despre niscaiva privilegii mai vechi. În schimb, în privilegiul „popii lui Ioan i lui Gheorghie grămăticul i lui Mihai grămăticul snă popii lui Gherghe i lui Dumitru grămăticul snă popii Paraschivei care-i sînt cliros la biserică sf. Vineri din orașul domnii mele din Tirgoviște“ le scutește casele și bucatele de toate dările „precum au avut și la alți

32 Arh. St. Buc., fond mănăstirea Radu Vodă, XVI 19.

33 Arh. St. Buc., ms. 449, f. 530 p și 531.

34 Ibidem, f. 533 v.

35 Ibidem, f. 526, 534.

36 N. Iorga, Studii și documente, XV, I—II, Inscriptii, Buc. 1905, p. 112.

37 Radu Greceanu în Cronicari munteni, Buc. 1961, II, p. 210—211.

38 Biblioteca Academiei R.S.R., ms. LIX 49.

răposați domni mai deînainte vreme“ 39.

Comparînd privilegiile bisericii domnești cu cele ale sf. Vineri, constatăm că slujitorii le-au primit separat, mai întîi cei de la sf. Vineri, deoarece cei de la domnească aveau un alt privilegiu, acordat de Constantin Brîncoveanu în anul 1698, pentru a primi 40 de taleri din vama tîrgului de la Tîrgoviște. Se pare că primul privilegiu de care aminteste Nicolae Mavrocordat privitor la sf. Vineri datează tot de la Constantin Brîncoveanu, care s-a văzut nevoit să acorde și slujitorilor acestei biserici un privilegiu, cel puțin de scutire de dări dacă nu de cîștiguri în bani, cum aveau cei de la domnească.

Privilegiul scutirii de dări pentru preoții de la sf. Vineri domnească a durat pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, deoarece în 1798 popa Manole de la sf. Dumitru cerea să fie mutat la sf. Vineri, nu pentru că ar fi avut vreun venit mai mare în comparație cu enoria lui de 10 familii, dar aci era scutit de bir, ca și popa Dinu, singurul slujitor al bisericii 40.

Între timp avusese loc restaurarea lui Șerban și Negoită Fusea iar din 1775, de la Alexandru Ipsilanti sau poate chiar de la Grigore Al. Ghica bisericile din incinta fostei curți domnești de la Tîrgoviște erau toate cuprinse într-un singur privilegiu : „biserica din curtea domnească de jos i biserica de sus i biserica sf. Vineri, ca să aibă a fi la aceste biserici 6 preoți, doi diaconi, doi cîntăreți și cinci grămăticii, care să fie în pace și iertați de toate dăjdiile”,pentru că fiind ei cliros la sfintele biserici ce s-au zis mai sus au avut această milă și de la alți frați domni mai deînainte, precum hrisovul mării sale Grigore Alexandru Ghica voievod adeverează 41. Alte privilegii din 1782, 1792, 1793 și 1797 menționează pe lîngă scutiri și dreptul de a avea două liude poslușnici, în baza unui privilegiu mai vechi, din 1766, de la Scarlat Ghica deoarece la această biserică se afla o icoană făcătoare de minuni, la care numeroși bolnavi și-ar fi găsit tămăduirea.

Cu Negoită Fusea se stingea în linie bărbătească ramura ctitorilor de la sf. Vineri și în 1802 biserica ajungea metoh al mănăstirii Dealu, care mai avea un metoh în Tîrgoviște, peste drum de biserica Tîrgului, pentru ale cărui reparații se angajau la 23 și 29 ianuarie 1800 zidari și lemnari 42. Avariile pricinuite mănăstirii Dealu de cutremurul din 1802 și alte motive au determinat pe egumenul Dionisie Lupu să ceară mitropoliei aprobarea să se mute la sf. Vineri, care spre deosebire de celălalt metoh, care nu avea biserică în incintă îi asigura îndeplinirea canoanelor monastice. La 27 decembrie 1802 cînd Constantin Ipsilanti

39 Idem, ms. LIX/59.

40 Arh. St. Buc., ms. 141, f. 150 v — 151.

41 Idem, ms. 3, f. 98. V.A. Urechită, Istoria românilor, VI, p. 120—121, VII, p. 328—329.

42 Idem, Mănăstirea Dealu, XVIII/3 și XXII/107.

aproba mănăstirii Dealu metohul de la sf. Vineri biserica se găsea „slobodă cu locul ei împreună”, după cum asigurau atât mitropolitul cîț și ispravnicii județului care cercetaseră „atît pentru locul bisericii aceștia care este împrejur cîț și pentru deosebit locul de la vale și găsindu-le slobode le-au și măsurat, adică cel dinprejurul bisericii ce este înconjurat cu curte de zid ce să vede că a avut din vechime, stînjiți masă 26 i palme 2 iar cel din vale, care să ține din locul zidurilor curții domnești stînjiți masă 72” 43.

Pe lîngă clădirile pe care le-a inițiat în curtea bisericii pentru locuința sa, „lungu stj. 15 și largul stj. 5”, cu sobe, beciuri și pivniță, Dionisie Lupu mai angaja la 12 ianuarie 1804 pe Gheorghe pie rarul și Ilie pietrar „să stric adaosurile de zidărie ce sînt înlăuntru bisericii ot sf. Vineri dinpreună cu bolțile i turla bisericii alegînd de la aceste fărmațuri toată cărămida, făcînd-o grămadă lîngă biserică în cită va ieși întregă de o parte și jumătățile de altă parte iar molozul să-l scoț afară, unde mi să va arăta” 44.

Ceva mai tîrziu, în 1814, cu ocazia alegerii locului curții domnești, ispravnicul județului Scarlat Mihălescu a mers mai întii „la locul bisericii sf. Vineri, ce este tot în cuprinsul zidurilor curții domnești, cu deosebit zid, pă care loc să văzu făcute o pereche de case mari, cu case sus, cu odăi jos, cu pivniță, cuhnie și grajd, care acum să stăpînesc de d-lui biv vel căminar Gheorghe Palada, de la care am cerut să-mi arate cu ce sinet stăpînește și nu mi-au arătat nici un sinet decît numai că le are cumpărate de la sfîntia sa părintele episcop Sevastis chir Dionisie, de la care nu mi s-au trimis nici un alt sinet decît o copie scoasă după o anfora a preasfîntitului proinmitropolit Dositei, cu întărirea mării sale Costandin voievod Ipsilant prin care hărăzește sf. mănăstiri Deal 26 stj. palme 2 masă cu biserica sf. Vineri, cum și jos din grădina curții 72 stj. ca să-i aibă de legumele cele trebuincioase iar pă 26 stj., 2 palme să facă case dă a fi conac și celor după vremi năstavnici ai sf. mănăstiri Dealu, îndatorîndu-i ca să îngrijească de toate cele ce caută spre înfrumusețarea bisericii sf. Vineri, pe care împreună cu acest loc, atît din deal cîț și din vale, le hărăzește a fi metoh sf. mănăstiri Dealu” 45.

După zece ani, la 17 septembrie 1824 sf. Vineri obținea de la Grigore Dim. Ghica o înnoire a privilegiului de a avea 4 liude poslușnici, tot sub motivarea că aci „apururea sint bolnavi pentru tămăduirea patimilor lor” 46. După o săptămîină același domnitor reinnoia și hrisovul celor trei biserici din incinta curții domnești pentru scutirea slujitorilor de toate dările și în plus dreptul de vamă domnească de la fiecare prăvălie și de la toți negustorii

43 Idem, Mitropolia București, XXXIII, 13.

44 Idem, Mănăstirea Dealu, XVIII/6.

45 Idem, Mitropolia București, XXXIII, 23.

46 Idem, ms. 103, f. 224.

de la târgul săptămînal, pe care după privilegiul lui Constantin Brîncoveanu nu avea dreptul să-l încaseze decît biserica domnească. Motivarea lui Grigore Dim. Ghica era : „fiindcă târgul acesta să face pămînt domnească, slobodă a orașului și bisericile acestea sînt domnești ale celui vechi scaun din Tîrgoviște”. Li se mai dădea, tot în bloc și 10 liude scutelnici ⁴⁷.

Curînd biserica a ajuns iar în nevoie de reparații și probabil părăsită cînd a intervenit paharnicul Nicolae Brătescu luînd asupra-și o nouă restaurare. Într-o pisanie lungă Brătescu povestește istoria bisericii cît a știut sau mai curînd cît a vrut să spună pentru posteritate ⁴⁸. Lucrările acestei restaurări au durat din iunie 1850 pînă la 25 martie 1852.

Nicolae Brătescu (14 septembrie 1792 — 28 februarie 1858) a fost unul dintre conducătorii treburilor publice ale orașului și ale județului Dîmbovița, prezident al magistratului, judecător al tribunalului și ispravnic al lucrărilor de restaurare de la mănăstirea Dealu între 1845—1848.

În aceeași vreme se purtaseră mai multe discuții pînă ce, în 1846 organele conducătoare ale județului și orașului, inclusiv protopopul hotărîseră printr-un jurnal să dărîme cîteva biserici ruinate care prezentau o priveliște tristă orașului și amenințau viața trecătorilor prin apropierea lor. Printre acestea era biserica numită a coconilor care se afla aproape de Casa coconilor construită de C. Brîncoveanu, dar mai departe decît biserica sf. Vineri domnească ⁴⁹. Ctitoria bisericii nu se datora domnului Constantin Brîncoveanu și era cu mult mai veche dacā ajunsese într-un stadiu atît de înaintat de ruină la mijlocul secolului trecut. După exemplul bisericii coconilor de la București trebuie să admitem că și la Tîrgoviște a existat o casă a coconilor, cu terenul și cu dependențele ei, inclusiv o biserică din secolele anterioare. După părăsirea reședinței domnești de la Tîrgoviște biserica sf. Vineri a reușit să se mențină datorită privilegiilor domnești și unor ctitori noi pe cînd cea a coconilor s-a ruinat și a fost prima căreia i s-au aplicat măsurile jurnalului din 29 aprilie 1846. În 1848 Ioniță Alixăndrescu cumpăra 2.000 de cărămizi din această demolare iar Nicolae Brătescu ^{60—70} cărute de moloz pentru șoseluirea uliței de la sf. Vineri domnească. În 1872 cînd o înregistra Pappazoglu nu mai existau decît părțile inferioare ale zidurilor acoperite de molozul dărămăturilor.

Jurnalul din 1846 cuprindea și biserica sf. Vineri veche, semnalată în 1844 cu „niște ziduri înalte, pustiite după vremile vechi”, a cărei de-

⁴⁷ Ibidem, f. 236—237.

⁴⁸ V. Brătescu, Monumente de arhitectură din Tîrgoviște, Glasul bisericii, 3—4, martie—aprilie 1967, p. 296, nota 18.

⁴⁹ Biblioteca Academiei R.S.R. ms. 3748. I.D. Petrescu confundă această biserică a coconilor cu cea a sf. apostoli, care era într-adevăr a Ghiculeștilor, dar nu s-a numit niciodată a coconilor.

molare a fost întârziată de corespondența cu proprietara locului, Ilinca Iliotiu, care locuia în București și de evenimentele de la 1848. Acțiunea s-a reluat în 1850 și s-a început cu sf. Vineri veche. La 31 mai 1850 Nicolae Brătescu intervenea să i se dea cărămida de la această biserică pentru a repara cealaltă sf. Vineri, „cea nouă”. La întrebarea Departamentului credinței asupra ctitorilor „acestei biserici maghistratul răspundea că nu a avut alt mijloc de informare decât întrebînd pe cel mai bătrîn locuitor al orașului, Nicolae Andronescu, atunci, în 1850, în vîrstă de 115 ani a răspuns că acea biserică așa a pomenit-o, fără să poată da vreo lămurire⁵⁰. Nicolae Brătescu a primit cărămida cerută deoarece se raporta că pînă în 1852 dintre bisericile propuse pentru dărîmire nu s-au demolat decât biserica coconilor și „biserica numită sf. Vineri, după ulița cea mare, din dreptul caselor răposatului pitarul Dumitrache Brătescu, aflîndu-se însă împrejurul-i mulțime de moloz precum să vede, iar cărămida s-a dat d. paharnicului Brătescu în trebuința reparației bisericii sf. Vineri cei nouă, după cererea ce a făcut și voia ce a dobîndit prin maghistrat de la cînst. Departament al credinței cu porunca supt nr. 4514 din anul 1850”⁵¹.

Despre sf. Vineri veche știm sigur că exista din secolul al XVI-lea deoarece la 26 februarie 1864 s-a descoperit pe acest loc o piatră de mormînt, care a făcut multă vîlvă în oraș, bănuindu-se că era chiar mormîntul domnitorului Mircea Ciobanu (1545—1555). Piatra s-ar fi găsit în „ruinele bisericii sf. Vineri veche din acest oraș Tirgoviște, după inscripția ce s-a văzut pã o piatrã aflatã sub pãmînt”. Cu toate eforturile nu s-au putut descifra decât ultimele cuvinte ale inscripției slavone, foarte tocitã: „Mircea voievod, luna septembrie 12, leat 7058” (1549)⁵². În cele din urmă s-a conchis că era vorba de un boier „tãiat” de Mircea Ciobanu și piatra a fost pusă la loc. Mai tîrziu, probabil cu ocazia construcției gimnaziului Ienăchiță Văcărescu piatra a fost luată și dusă la Biserica albă, unde a fost folosită pentru pisană din pridvor.

În lumina acestor indicații atribuim lintelul clucerului Manea din 1517 încastrat pe fațada sudică a bisericii sf. Vineri domnească acestei biserici sf. Vineri veche, dărîmată în cursul anului 1850, cînd a început restaurarea lui Nicolae Brătescu. Așezarea pragului deasupra soclului, cu aproape un metru mai sus decît nivelul de cãlcare al epocii de construire a bisericii inițiale, acolo unde era suprafața pãmîntului în jurul bisericii la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd s-a construit pridvorul lui Nicolae Brătescu, documentează că încastrarea lintelului clucerului Manea s-a făcut o dată cu restaurarea lui Brătescu.

50. Arh. St. Tirg., fond Primăria Tirgoviște, dos. 46/847.

51. Arh. St. Buc., Ministerul Instrucțiunii publice și cultelor, dos. 1345 din anul 1847 f. 1005—1006.

52. Despre această piatră I.D. Petrescu auzea că „pe la 1831 s-a strămutat de aci o piatră sepulcrală a lui Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău” pe care s-ar fi scris actuala pisană de la Biserica Albă.

Pînă la această dată deosebirea dintre cele trei biserici cu hramul sf. Paraschiva se făcea prin apelativele : sf. Vineri veche, cea demolată în 1850—1851, care se mai numea și sf. Vineri de la vale, sf. Vineri a coconilor, numită de obicei biserica coconilor, dărîmată în 1847 și sf. Vineri nouă — cea domnească, existentă și astăzi, sau sf. Vineri de sus. Denumirea de „nouă“ nu se referă la restaurarea lui Brătescu, deoarece se întrebuița curent înainte de 1850.

În concluzie actuala biserică sf. Vineri nu este mai veche de sfîrșitul secolului al XVI-lea și a fost ctitorită de stolnicul Grama care în 1630 a închinat-o mănăstirii Radu Vodă din București. Se poate ca înainte de această biserică din cărămidă să fi fost alta de lemn, tot o ctitorie boierească. Biserica avea altar, naos și pronaos pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea cînd Șerban și Negoită Fusea i-au adăugat un pridvor în anul 1756, pe care l-au destinat să fie și clopotniță. În pronaosul bisericii inițiale au fost așezate pietrele de mormînt ale doamnei Bălașa Constantin Șerban și al copilei Stanca, nepoata domnului Constantin Brîncoveanu, ambele în dreapta axului bisericii și a Voichiței Voinescu în stînga. În pridvorul făcut de ei Fuseștii și-au aranjat gropnița proprie, ale căror pietre de morminte au fost înlăturate fără nici un fel de discernămînt de recenta restaurare. Restaurarea din 1804 a egumenului Dionisie Lupu a lărgit naosul prin desființarea zidului dinspre pronaos și a închis golurile pridvorului Fuseștilor pe care l-a transformat în pronaos, așa încît înainte de restaurarea lui Brătescu biserica avea o singură turlă, pe naos și nu avea pridvor, pisania din 1852 precizînd că „i s-a făcut amvon cu clopotnița din temelie“. Biserica nu a fost ctitorie domnească și nu a fost înglobată în incinta curții domnești pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Chiliile făcute de doamna Bălașa în 1656 „ca să fie de odihnă creștinilor care cad în nevoie și scapă la sf. biserică“, adică un azil de sârmani și neputincioși îi arată nepotrivirea cu incinta unei curți domnești, chiar dacă pensionarii vor fi fost numai dintre boieri și oricît de preamilostivă va fi fost doamna Bălașa. Biserica a rămas deci în continuare izolată de curtea domnească pînă la Constantin Brîncoveanu care a destinat-o să fie biserica coconilor brîncovenesți. Numai din această vreme biserica ajunge domnească deși fusese inclusă în incinta curții domnești din vremea domnului Matei Basarab.

Zidurile de incintă. Cercetările arheologice au stabilit că cel mai vechi zid de incintă este cel de piatră suprapus de turnul Chindiei, datat de la sfîrșitul secolului al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea. Celelalte două ziduri paralele care înconjoară întregul complex monumental existent s-ar fi construit în două etape : cel interior, cu contraforți la exterior, de secțiune triunghiulară, din bolovani de rîu în casete de cărămizi a fost atribuit construcțiilor lui Petru Cercel, „în același

timp cu casele domnești și biserica” și „refăcut în secolul XVII” 53. Mai târziu, „în timpul domniei lui Matei Basarab a fost construit un zid de dublură, paralel cu primul, spațiul dintre ele fiind umplut cu moloz și pământ „pentru a adapta zidul înconjurător la noile arme” 54.

Enumerarea bisericilor domnești în privilegiile amintite din secolul al XVIII-lea ne dă posibilitatea unei interpretări realiste asupra dezvoltării curților domnești și totodată a zidurilor de incintă. Denumirile „curtea domnească de jos și de sus” erau curențe în secolul al XVIII-lea nu numai în cancelaria domnească, unde se păstrau termenii documentelor vechi ci și în vorbirea de toate zilele. Pe un antologhion se află însemnarea: „Această carte iaste a besearicii domnești din curtea domnească dă jos, leat 7254” (1745—1746). Datarea acestor curți domnești este una din problemele importante pe care interpretarea săpăturilor arheologice și a arhitecturilor nu pare s-o fi rezolvat în mod științific. Astfel, de un deosebit interes arheologic pentru cercetările întreprinse, care ar fi elucidat cel puțin în parte problema datării curții de jos și a celei de sus este palanca lui Sinan pașa, despre care cercetătorii nu amintesc decât în termeni vagi, fără nici un fel de referire la urmele acesteia pe terenul curții domnești unde a fost fortificată. Contemporanii ne-au lăsat relatări amănunțite despre această palancă, printre care deosebit de valoroasă este cea a lui Filippo Pigafetta, istoric și arhitect de fortificații în diferite orașe din Italia, cu o îndelungată experiență. În vîrstă de 62 de ani în 1595 cînd ajunsese la Tîrgoviște. El arăta că întărirea lui Sinan îi apăruse construită din pari și val, „fortificata con pali et argini”, cu trei bastioane, înglobînd și zidurile vechii incinte pe care le consolidase cu pari 55. La întoarcerea de la Giurgiu, în drum spre Transilvania, Pigafetta a trecut din nou prin Tîrgoviște și a revăzut palanca lui Sinan, a studiat-o cu interes și a descris-o destul de amănunțit. Măsurată pe dinafară fortăreața avea o incintă de 400 de pași ai unui om obișnuit, cu trei turnuri mici și rotunde. Spre răsărit era o poartă, care forma una din cele patru laturi ale fortificației iar spre nord, către Ialomița, erau alte două porți mici. „Pe partea dinspre sud, ei (turcii) săpaseră un șanț larg, cam de 8 coți și cu pămîntul nisipos și pietriș umpluseră palanca și gabioanele așezate deasupra, care palancă în lățime de 8 coți înconjura acea fortăreață, fixată de-a curmezișul cu grinzi și sprijinită cu tărie prin țărushi de lemn”... „Toată întărirea era țesută pe dinafară cu gard de nuiete și mărăcini iar pe dinăuntru tencuită cu var, pentru a fixa pămîntul. Din latura de răsărit ei traseră o tranșee, de la un turn, amenajat într-o bisericuță, pînă la riul Ialomița, care curge

53. N. Constantnescu și Cr. Molsescu, *Curtea domnească din Tîrgoviște*, ed. 1965 p. 45, ed. 1969 p. 36.

54. *Idem*, *Ibidem*.

55. *Călători străini despre țările române*, București, 1972, III p. 346.

acolo, în capătul căreia improvizaseră un mic fort cu 4 laturi, cu intenția de supraveghere acolo, lărgind spațiul” 56.

Informațiile lui Pigafetta ne sînt completate de relația călugărului franciscan Giuseppe Piscullo da Melfi, care a trăit mult timp în Țara Românească și cunoștea bine Tîrgoviștea. El nota că Sinan pașa a ajuns la Tîrgoviște la 29 august 1595 și imediat a început o fortificație. Servindu-se de vechea împrejmuire a curții domnești, „o palancă sau palisadă, după obiceiul acelei țări, făcu aproape de aceasta alta, lăsînd la mijloc un spațiu de doi pași, apoi săpă în exterior un fel de șanț, aruncînd pămîntul între cele două palance, făcînd o fortificație cu trei laturi în total”. Pe dinăuntru fortificația măsura 1000 de coți (583 metri după măsura cotului de la Florența) și avea „un turn de mărime mijlocie”, cu turnuri deasupra și gabioanele sale, care încă nu erau pline, nefiind terminate poate din lipsă de timp și șanțul era încă neterminat în mai multe locuri, „in molti luoghi era anchor'alta” 57. Petru Pellerdi, diac în cancelaria lui Sigismund Bathory mai adăuga că umplutura dintr-o garduri avea o lățime de doi stînjeni iar înălțimea era de jur-împrejur de două sulite 58.

Așadar izvoarele scrise concordă în arătarea că în jurul curții domnești s-a ridicat un val de pămînt, sprijinit de ambele părți cu garduri de lemn, mărginit la exterior cu un șanț de vreo 8 coți, circa 5 metri. Descrierile s-au făcut după ce palanca era aproape terminată, așa cum a surprins-o asaltul lui Mihai Viteazul cu aliații săi. Pigafetta afla însă de la unul din prizonieri că la începutul lucrării turcii s-au servit de zidul cel vechi al incintei, pe care l-au întărit și l-au înălțat cu garduri de lemn „servendosi della muraglia vecchia et con palificate riparandosi” 59. Astfel întărit zidul vechii incinte, înglobat în palancă nu mai apărea ca un zid de cărămidă sau piatră, ci ca un gard de lemn, constituind latura interioară a fortificației, o palancă după obiceiul locului, „o palificata all'usanza di quel paese” 60. Dărîmarea zidului de incintă pe alocurea se explică prin faptul că după Petru Cercel domnitorii preferau să rămînă mai mult la București, reședința de la Tîrgoviște fiind tot mai mult suspectată de turci ca loc de retragere cu intenții de hainie. Mihnea Turcitul (1585—1591), Ștefan Surdul 1591—1592), Alexandru cel Rău (1592—1593) și însuși Mihai Viteazul în primii săi doi ani de domnie au rezidat de preferință la București, de unde își datau cele mai multe acte de cancelarie.

Toate lucrările executate în cadrul pălâncii lui Sinan au dispărut, palisada de la suprafață a fost desființată iar șanțul care o înconjură a

56. Idem, ibidem.

57. Idem, ibidem, p. 76 și 79.

58. Idem, III, p. 623.

59. A. Veress, Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa, Memoriile Secțiunii istorice a Academiei Române, S. III, t. IV, p. 51.

60. Idem, ibidem, p. 76.

fost astupat, probabil chiar de pe vremea domniei lui Mihai Viteazul : nici un călător care a trecut pe la curtea domnească după 1595 nu o mai aminteste. Șanțul a lăsat însă urme nepieritoare în pământ, oricâte lucrări se vor fi efectuat ulterior în incinta curții domnești și trebuia să apară în secțiunile arheologice. Acest șanț a și apărut în diferite secțiuni, dar nu cu profilul său întreg ci numai în fracțiuni, care nu-l deosebeau de gropile comune. Într-o săpătură din 1954 s-au descoperit părțile inferioare ale unui zid din cărămizi dreptunghiulare, cu dimensiuni de 34—35 cm. lungime, 18 cm. lățime și 5 cm. grosime iar la exteriorul zidului, aceeași secțiune a intrat într-o groapă largă, întreruptă de o construcție modernă aproape pe jumătate din suprafața ei sudică. Cum secțiunea nu a fost adâncită pînă la pământul viu pe tot traseul, nu se putea distinge în profil forma, adîncimea și lățimea gropii. Groapa era însă un fragment din șanțul care înconjura palanca lui Sinan iar zidul era un fragment din împrejmuirea unei incinte mai vechi a curții, care a fost înglobat în pâlanca lui Sinan din 1595.

Sondajele din toamna anului 1691 pentru identificarea zidurilor paralele de incintă, rase de la suprafața pământului pe latura de nord-vest a curții, au întilnit o groapă adîncă de 4,15 m. cu lățimea la fund de 6,20 m. Pe fundul gropii, în marginea dinspre curtea domnească s-a găsit o birnă carbonizată, de secțiune pătrată, cu latura de 17 cm. Groapa se apropie ca formă și dimensiuni de cea descoperită în 1954.

Lucrările de evacuare a straturilor de depunere din ultimele două secole, în anul 1962, au scos la suprafață partea superioară din restul zidului întilnit în săpătura din 1954, cu cărămizi de 34—35 × 17,5 × 5 cm., pe aceeași direcție. Altă secțiune în afara acestui zid al vechii curți domnești, la 3 m. depărtare de secțiunea din 1954 spre nord-vest a arătat că la doi metri în afara zidului amintit începe și aici, ca și la secțiunea din 1954 o groapă largă, care se adîncește cu o pantă de 20—30 grade pe 3,75 m. pînă la 3 m. adîncime, de unde coboară într-o pantă repede de 55 grade pe o jumătate de metru, ajungînd la 3,75 m. adîncime. Fundul gropii se întinde pe 9,50 m. în formă de albic, adîncindu-se la mijloc pînă la 4,10 m. de la suprafață, după evacuarea stratului de suprafață, gros în medie de un metru. De aci începe taluzul sudic, care se ridică în pantă de 40 grade pe doi metri pînă la adîncimea de doi metri, apoi într-o pantă repede de 50 grade pînă la suprafață. Lățimea întregului șanț pe linia suprafeței terenului este de 16,75 m. cu adîncimea maximă de 4,10 metri. Pe fundul șanțului se află un strat de cenușă gros de 9—17 cm., mai compact spre taluzul dinspre Curtea domnească, provenit din gardurile de lemn ale pălăncii incendiate în timpul luptelor din 1595. În jumătatea dinspre curtea domnească a gropii, între straturile de pământ și pietriș sînt și două straturi cu moloz cu multe sfărîmături de cărămizi și cite un fragment de zidărie. Într-o groapă atît de largă și de adîncă s-au găsit

numai câteva cioburi de vase ne semnificative, ceea ce dovedește că astuparea șanțului s-a făcut curînd după ce a fost săpat și într-un timp scurt.

Zidul de cărămidă de pe latura de sud a incintei continuă spre nord-vest pînă la o dublură la exterior, prin care se îngroașă cu 60 cm. pe o lungime de 1,05 m. unde se termină cu aparență de fațadă. Aci a fost stîlpul dinspre sud al porții acestei vechi incinte a Curții domnești. Profilele arată și în acest loc începutul unui șanț la doi metri spre exterior de zidul vechii incinte, precum și succesiunea celor două straturi de moloz compact între straturile de umplutură ale șanțului. Șanțul pălâncii lui Sinan continua spre nord-vest pînă la groapa descoperită în 1961 pe latura de nord-vest a incintei cu ziduri duble unde fortificația se întorcea spre malul terasei, unghiul fiind marcat probabil printr-un turn-palisadă. Pe această latură de sud șanțul pălâncii lui Sinan a mai fost întîlnit și de o groapă de var săpată în 1963 la sud-est de secțiunea din 1954 cu dimensiunile de $5 \times 2,80 \times 2,60$ m. adîncime. Profilele gropii arătau aceleași straturi de umplutură, printre care și stratul de sfărîmături de cărămizi care, spre disperarea conducerii șantierului a înghițit cîteva tone de apă de var pînă ce s-au astupat porozitățile largi ale profilului dinspre avalul șanțului. Profilul unghiului dinspre biserica domnească arată că șanțul se termină aci, întreprîndu-se sau mai curînd se păstrase un spațiu nesăpat în fața vreunei porți, după cum ar arăta linia oblică a întreprîperii în raport cu axul șanțului. Faptul că secțiunea arheologică executată în anul 1961 din fața bisericii domnești pînă la zidurile de incintă nu a întîlnit nici o groapă de dimensiunile celor indicate mai sus este încă o dovadă că șanțul pălâncii se termina la această întreprîpere pe latura de sud-vest. În schimb, o altă secțiune arheologică, perpendiculară pe fațada nordică a bisericii, în dreptul naosului, arată că biserica domnească cea mare este așezată peste o groapă care se prelungea spre interiorul naosului pe sub fundația zidului lateral, în care s-a găsit o strachină cu inscripție, dar fără dată⁶¹. În secțiunile efectuate în 1964 în naosul bisericii s-a văzut de asemenea că întregul naos este așezat deasupra unei gropi largă cît secțiunile, de la intrarea în naos pînă în fața altarului și spre sud pînă la zidul lateral sudic. Secțiunea din lungul axului naosului a fost săpată numai pînă la 2,70 m. adîncime, fără a se fi ajuns la fundul gropii. Straturile de umplere, printre care două straturi de cenușă cu pămînt roșu de arsură și cărămizi sfărîmate continuă spre altar, adîncindu-se în pantă ușoară. Secțiunea perpendiculară pe zidul lateral sudic arată că pentru a se asigura o bază trainică de susținere celor doi stîlpi octogonali dinspre nava sudică, constructorii au fost nevoiți să facă un zid subteran de susținere, paralel cu axul bisericii. Atît groapa cît și materialul de

61. N. Constantinescu, Contribuții, p. 234.

umplere prezintă toate caracteristicile șanțului de la pâlanca lui Sinan de pe latura sud-vestică.

O secțiune arheologică din dreptul altarului spre malul terasei executată în 1963 nu a atras atenția decît printr-o groapă adîncă și îngustă. Fiind paralelă cu axul șanțului secțiunea a putut să cadă pe o margine a acestui șanț, rămîind astfel nesesizat.

În sprijinul părerii că latura estică a șanțului pâlăncii lui Sinan a fost pe fișia de teren pe care se află biserica domnească cea mare amintim că nici una din secțiunile de la sud-est de biserică nu a întîlnit gropi asemănătoare cu cele de pe latura sud-vestică. Mai mult, în secțiunea de la fațada sudică a bisericii pînă la zidurile de incintă s-a întîlnit în nivelul secolului al XVI-lea un cuptor de ars ceramică cu cioburi de vase comune dar caracteristice secolului respectiv. Ce rost putea să aibă un cuptor de ars oale sau chiar cahle în incina curții domnești? Mai curînd admitem că în secolul al XVI-lea incinta curții domnești nu cuprîndea terenul de la sud de biserică domnească.

Dărîmarea pâlăncii lui Sinan va fi avut loc curînd după luptele din octombrie 1595; dacā șanțul pâlăncii ar fi existat timp mai îndelungat ar fi colectat mai multe materiale. Lucrările vor fi început chiar din noiembrie 1595 cînd Mihai Viteazul se afla la Tîrgoviște. Din cauza acestor lucrări domnul rezida în prima jumătate a anului 1596 la Gherghița, de unde își data cele mai multe acte de cancelarie. Abia de la 29 iulie 1596 înainte Mihai Viteazul data din Tîrgoviște majoritatea actelor de cancelarie.

Desființarea pâlăncii a însemnat astuparea șanțului cu pămîntul și pietrișul grămădit între cele două garduri ale palisadei, care nu mai era de ajuns, deoarece cea mai mare parte din pietrișul scos din șanțul pâlăncii — solul Tîrgoviștei fiind o terasă aluvionară, a fost aruncat și nivelat în partea exterioară a șanțului. S-a completat umplerea cu dărîmăturile de la casele domnești și s-a mai tras înapoi din pietrișul nivelat cu ocazia organizării pâlăncii. Cu toate acestea a rămas pe loc cea mai mare parte din pietrișul nivelat în cursul lunii septembrie 1595. Așa dar nivelarea atribuită celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea nu datează decît de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Zidul de cărămizi cu dimensiuni de $35 \times 18 \times 5$ cm., care mîrginea șanțul pâlăncii lui Sinan și pe care îl atribuim lucrărilor celor mai apropiate de vremea săpării lui, adică pe timpul domniei lui Petru Cercel, nu este construit pe acest strat de nivelare.

Săpăturile unor lucrări edilitare efectuate în 1962 de-a lungul celor două trotuare ale străzii din fața curții domnești au arătat că pe la mijlocul secolului al XVI-lea exista în această parte un cimitir, ale cărui morminte ajungeau pînă lîngă zidul dublu al incintei. Unul dintre aceste morminte era suprapus peste vatra unui cuptor de olărie cu numeroase fragmente de cahle-borcan și discuri ornamentale cu șențuiri concentrice, caracteristice sfîrșitului secolului al XIV-lea și

începutului secolului al XV-lea. Mormintul a fost datat după o moneadă de la Ludovic al II-lea, al Ungariei, deci după 1516. Prezența cuptorului de olărie din secolul al XV-lea și a unui cimitir din secolul al XVI-lea pînă lingă zidurile de incintă ale curții domnești dovedesc că pînă în prima jumătate a secolului al XVI-lea aceste ziduri duble nu existau, mai ales că între cimitir și incintă trebuia să fi existat o uliță.

Așa dar, în secolele XV-XVI-lea, pînă în 1595, suprafața curții domnești era mult mai redusă în raport cu cea cuprinsă de incinta cu ziduri paralele. Lungimea acestei incinte nu depășea „400 de pași ai unui om obișnuit” — circa 300 de metri, măsurătoare care corespunde lungimii șanțului de la pâlanca lui Sinan identificată pe teren.

Desființarea pâlâncii lui Sinan a prilejuit lui Mihai Viteazul dreptul de a include în incinta curții domnești a întregului spațiu ocupat de fortificația otomană pe care el o cucerise cu armele. În virtutea acestui drept Mihai Viteazul a lărgit suprafața curții domnești pînă la zidul interior al incinteii duble, care într-o primă formă va fi fost ridicat pe vremea domniei lui și care se întindea pe traseul existent și astăzi pînă în dreptul zidului despărțitor de terenul bisericii sf. Vineri, a cărei existență pe teren la acea dată îi conferea un drept de proprietate inalienabilă, chiar dacă făcuse parte din fortificația lui Sinan pașa.

Zidul interior de incintă prezintă trăsături structurive unitare pe toată întinderea laturei dinspre oraș, din sus de turnul Chindiei pînă în poarta mare de la sf. Vineri, mărginind nivelarea cu balastru din 1595 : grosimea zidului de 0,90—0,95 m., alternarea fișilor de cărămizi aparente cu bolovani de riu casetați, contraforți la exterior cu secțiuni triunghiulară. Pe latura dinspre Ialomița zidul interior are aceeași grosime dar cu o structură diferită : cărămizile sînt mai mari și mai bine arse iar în locul bolovanilor de riu se văd în părțile inferioare lespezi de piatră din ce în ce mai rare spre părțile superioare și este complet lipsit de contraforți la exterior ; numai în dreptul terenului de la sf. Vineri se văd patru întărituri de secțiune dreptunghiulară, care aveau rolul de a anula împingerile unor construcții ale căror urme au fost scoase la iveală deasupra terasei. Pe toată întinderea zidul acesta păstrează, pe fața sa exterioară petece de tencuieli cu var care demonstrează pe de o parte că zidul interior a fost tencuit pe fațada exterioară, pe latura dinspre Ialomița, din sus de Chindie pînă în dreptul porții de la sf. Vineri iar pe de altă parte că la data astupării spațiului dintre cele două ziduri tencuielile fațadei exterioare erau în mare parte căzute în urma unei îndelungate lipse de îngrijire, care corespunde cronologic cu părăsirea curții domnești de la Tîrgoviște între anii 1659—1693. Numai într-o perioadă atît de îndelungată intemperiiile și lipsa de îngrijire puteau să dezbrace zidul de tencuieli așa cum l-a surprins pămîntul și pietrișul aruncat între cele două ziduri paralele. Urmează deci că zidul exterior este în totalitate, pe toată întinderea, ctitoria domnului Constantin Brîncoveanu, cum de altfel se și prezintă cu o înfă-

țișare și structură unitară de jur-împrejurul curții domnești. Zidul exterior este construit numai din cărămidă, sprijinit de contraforți cu secțiune triunghiulară, cu o grosime care variază între 1.20—1.40 m. după cerințele construcției și ale terenului.

Revenind la zidul interior trebuie să menționăm că întrucît peticele de tencuiele sînt asemănătoare pe toată fațada exterioară a laturei dinspre Ialomița, tencuirea nu s-a putut face decît după înglobarea terenului de la sf. Vineri la curtea domnească, adică după anul 1630 cînd stolnicul Grama închina ctitoria lui la mănăstirea Radu Vodă din București. Neînțelegerile cu Vasile Lupu, protectorul stolnicului Grama au prilejuit lui Matei Basarab un act de autoritate ca și față de Catargiești luîndu-i averea rămasă în țară pe seama domniei. Lui Matei Basarab deci îi atribuim zidul interior de pe latura dinspre Ialomița precum și tencuirea lui în întregime. În cîteva puncte sînt fisuri care ar putea fi interpretate ca innădiri, dar pînă la cercetarea temeliilor din dreptul fisurilor nu se pot conchide etape diferite de construcții.

Lărgirea curții domnești din sus de Chindie s-a făcut încă din vremea domniei lui Mihai Viteazul după desființarea pălăncii lui Sinan și a fost marcată printr-un zid de incintă pe latura dinspre oraș pînă aproape de poarta mare de la sf. Vineri. Zidul acesta va fi suferit unele restaurări dar i s-a păstrat structura inițială cu alternări de cărămizi aparente și bolovani de riu casetați. Pe la 1710 Del Chiaro nota că „Curtea din Tirgoviște e înconjurată cu o centură întărită, din pămînt și pietroaie, care se numesc în Valahia bolovani”⁶². El văzuse zidul interior înainte de astuparea fațadei cu pămînt și pietriș și așa se păstrase fațada interioară a acestui zid, cu bolovani de riu casetați.

Intrarea în noua incintă a fost păstrată tot spre fațada dinspre oraș a palatului, ca și vechea intrare de pe vremea lui Petru Cercel, cu cîteva metri mai spre sud-est. Cercetările arheologice n-au sesizat aici urmele vreunui turn așa că intrarea episcopului Baksici în 1640 în curtea domnească se făcea pe sub turnul clopotniței și vedea curtea „toată închisă cu ziduri de jur-împrejur avînd o poartă de fier, deasupra căreia se ridică un turn mare, unde totdeauna, ziua și noaptea stau gărzi de o parte și de alta a porții”⁶³. În 1708 era numită „poarta domnească din jos, pã ulița mare”.

Zidul de despărțire a terenului de la sf. Vineri de curtea domnească este evident mai vechi decît epoca domnului Constantin Brîncoveanu, care a deschis o trecere însoțită de un havuz la mijlocul lungimii zidului și datează probabil din vremea domnului Constantin Serban care izola astfel azilul de sârmani din casa Bălașei de curtea domnească.

62. *Revoluțiile Valahiei*, ed. S. Cristian, Iași, 1929, p. 7.

63. L.E. Fermezdin, *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, Zagreb, XVIII, 1887, p. 102.

O deschidere în apropierea porții cetății era destinată manevrelor apărătorilor cetății precum și pentru trecerea copiilor domnului Brîncoveanu de la casa coconilor la biserica sf. Vineri.

Turnul clopotniță are aceleași caractere structurive ca și zidul interior al incintei duble, de care se leagă organic, nu numai ca structură dar și ca așezare în raport cu fațada zidului. Al doilea zid de incintă, cel exterior, rămîne fără vreo legătură cu turnul și numai înălțimea putea să-i atenueze aspectul inestetic al lipsei de legătură cu turnul. Construcția turnului a fost determinată de existența „bisericii de jos“, care nu avea posibilitatea să adăpostească o clopotniță în turlele proprii. Și structura părților inferioare ale turnului, cu mai multe lespezi decît bolovani îl apropie mai mult de zidul interior al incintei de pe latura dinspre Ialomița, pe care am atribuit-o domnului Matei Basarab.

Cea mai veche știre despre o clopotniță la biserica domnească o avem din anul 1701 cînd se prevedeau în condica vistieriei 50 de taleri „pentru lucrul clopotniței domnești de la Tîrgoviște“, fără îndoială numai o reparație și alți 360 taleri pentru neamțul clopotar, Hendrich Lambru desigur, pentru „un clopot ce s-a făcut la biserica domnească de la Tîrgoviște“.⁶⁴

În 1842 clopotnița ajunsese „cu bolta crăpată foarte rău și dărîmată prin toate părțile, pe supt care totdeauna trec trăsuri și oameni pã jos. Acolo poate să se întîmple și primejdie de viață“⁶⁵ iar în 1849 era „foarte veche și crăpată de cutremur încît amenință cãdere“. De aceea în 1850 s-a dărîmat cu cheltuiala Departamentului credinței „pinã în zidul curții ce înconjoară împrejmuirea, iar nu pinã în temelie“, „clopotnița cu boltele pinã la catul I-ii“. Reclădirea s-a făcut în 1859 cu înălțarea zidurilor și șandramaua de scînduri de deasupra. Cum cărămida rezultată din dărîmarea clopotniței vechi se sfeterisise s-a aprobat să se ia cărămidă de la un zid al curții de „la poarta de din dos, netrebuincios“.⁶⁶

Turnul Chindia. Cercetările arheologice au stabilit că „vechiul turn al Chindiei datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea, probabil din vremea domniei lui Vlad Țepeș“⁶⁷. Notăm mai întii că turnul Chindia nu a avut o unitate structurivă independentă ci a fost construit în strînsă legătură cu biserica de alături. Așa demonstrează orientarea bazei piramidale care intersectează în unghi drept axul bisericii, cum și suprapunerea peste peretele de vest al pronaosului bisericii, respectînd orientarea cardinală a acestuia.

Pe de altă parte remarcăm că părțile inferioare ale turnului, dez-

64. Revista istorică a arhivelor României, 1873, p. 661.

65. Arh. St. Buc., Logofeția pricinilor bisericesti, dos. 1117/842, f. 3.

66. Arh. St. Tîrg., fond. Primăria Tîrgoviște, dos. 30/859.

67. N. Constantinescu și Cr. Moisescu, Curtea domnească din Tîrgoviște, ed. 1965 p. 47, ed. 1969 p. 35,

velite cu ocazia lucrărilor recente de restaurare arată că turnul a fost construit din cărămizi cu exact aceleași dimensiuni ca și vechiul zid de incintă care a fost înglobat în pâlanca lui Sinan. O astfel de asemănare a dimensiunilor de cărămizi nu se mai întâlnește în altă parte a construcțiilor din incinta curții domnești și constituie un argument că turnul Chindia a fost construit de același ctitor ca și zidul de incintă înglobat în pâlanca lui Sinan. Întrucât ultimul constructor la curtea domnească înainte de pâlanca lui Sinan a fost Petru Cercel, lui urmează să-i atribuim și construcția turnului Chindia. Rezolvarea problemelor structurale ale acestui adăos la biserica mai veche, în chip de pridvor s-a făcut printr-o inovație inspirată de arhitectura occidentală, dându-i-se forma unui campanil de biserică romano-catolică, care avea să îndeplinească rolul unei modeste clopotnițe. La atit pare să se fi redus aportul constructiv al lui Petru Cercel la biserica din incinta curții domnești, pe care Franco Sivori i-o atribuie în întregime.

Ceea ce s-a scris despre existența unui pridvor întreg⁶⁸ peste care s-ar fi suprapus turnul Chindia nu pare să corespundă realității. Cercetările arheologice n-au înregistrat nimic în acest sens iar paramentul fațadei vestice a pridvorului cu câte o firidă de o parte și de cealaltă a intrării ar fi inexplicabil în cazul existenței unui pridvor. Apoi, pridvorul ar fi păstrat urme de tencuieli pe fațatele interioare, cum s-au păstrat petice pe fațadele interioare la toate celelalte încăperi ale bisericii, atit la pronaos cît și la naos și altar. Aceste tencuieli ar fi trebuit să se păstreze mai bine decît la restul bisericii, dacă ar fi existat, avînd în vedere că au fost acoperite de zidurile turnului. Ori, inexistența acestor tencuieli demonstrează inexistența vreunui pridvor înainte de turnul Chindia, care nu a suprapus decît peretele de vest al pronaosului.

De altfel, după cum arătau straturile de pămînt intercalate cu moloz în imediata apropiere, turnul Chindia a avut două restaurări mai importante, una la sfîrșitul secolului al XVII și alta la mijlocul secolului al XIX-lea. Pavajul de cărămidă din dreptul soclului de piatră, constituind nivelul de călcare de la sfîrșitul secolului al XVI-lea a fost același pînă în 1659 cînd a fost părăsită curtea de la Tîrgoviște din porunca Porții. Urmele intervențiilor de reparații din 1595 și poate și altele care vor fi mai avut loc au fost înlăturate din jurul turnului.

Restaurarea care a dat o înfățișare independentă turnului în raport cu biserica a cărei clopotniță a fost s-a făcut de către domnul Gh. Bibescu, iar pe vremea domnitorului Barbu Știrbei biserica a fost dărîmată și resturile din ziduri acoperite cu pămînt și moloz așa încît nu s-a mai văzut nimic din ele pînă la scoaterea lor la iveală prin săpăturile din 1934—1938.

Intervențiile anterioare nu par să fi schimbat nimic din înfățișarea

68. Arh. St. Balș și arh. Rodica Mănculescu, op. cit. p. 75.

rea inițială a turnului cu baza piramidală în fațade de cărămidă aparentă, fusul cilindric și deschiderile crenelate de la prima platformă. Deschiderile crenelate, așa cum erau suprapuse, aveau rostul să asigure în primul rând lumina necesară acestei platforme și numai în al doilea rând și aceasta cu totul întâmplător de a servi ca metereze, ca la o biserică fortificată. În timpul luptelor din 1595 turnul nu pare să fi constituit un punct de rezistență al ocupanților turci. Indicația că „loviturile erau rare și nu prea puternice și tindeau în special să dărîme un turn și alte asemenea lucrări de apărare”⁶⁹ nu se referă în mod expres la turnul Chindia, pe care alte relații și mai ales Pigafetta, nu-l amintesc. Un călător de la mijlocul secolului al XVII-lea nota că „în mijlocul curții e un turn de piatră foarte înalt ce servește de fanal pentru ceâsornicul orașului”⁷⁰, fără să amintească ceva despre metereze.

În orice caz, forma actuală cu bază piramidală suprapusă de un fus cilindric a existat și înainte de restaurarea Bibescu — Știrbei dintre anii 1846—1853, după cum arată desenul lui Michel Bouquet din 1843. Existau desigur deschise și golurile meterezelor după indicațiile lui I.D. Petrescu, care le văzuse înainte de restaurarea începută în 1846 și nota că „scara ce conducea la ferestrele de împuscături este luată”⁷¹. Proiectul arhitectului Iohan Schlatter din 1846 pentru restaurarea turnului propusese să se păstreze „toate zidurile vechi avînd numai a să înălța de vreo 3 stînji pînă la învelitoare și să se meremetisească”. Pe parcursul lucrărilor arhitectul Gustav Fraivald a descoperit „mai toate aceste ziduri pînă dinăuntru cuptorite încît nu s-ar fi putut înălța vreo zidărie nouă d-asupra lor”, ceea ce a impus constructorilor soluția de „a să dărîma dă tot, afară dintr-o mică parte de zid”⁷² „și să se reclădească din nou de la fața pămîntului în sus”⁷³. Acea „o mică parte de zid” se referă desigur la peretele de apus al pronaosului bisericii de lîngă turn, în care s-au încastrat picioarele arcelor laterale. Lucrările ajunseseră pînă la sfîrșitul anului 1847 la trei sferturi din înălțimea lui cînd s-au întrerupt din cauza iernii și nu s-au mai putut reîncepe din cauza revoluției și a ocupației țării de trupe străine.

La reluarea lucrărilor în primăvara anului 1852 sub conducerea arhitectului Iulius Fraivald erau încă necesare: „facerea zidului de la ciubucul cel mare, înălțimea de un stîngen și a stîlpilor terasei, de 1/2 stj., așezarea pietrelor lucrate și potrivirea zidului pe dinafară cu var de sement, toată tencuiala pe dinăuntru, scara cea mare ce duce la

69. Călători străini despre țările române, București, III, 1971, p. 188.

70. Paul din Alep, Călătoriile patriarhului Macarie, ed. Em. Cioran, Buc. 1900 p. 83

71. Biblioteca Academiei R.S.R., ms. 3748, I.D. Petrescu, p. 7—8, inspirat desigur de J.A. Vaillant, La Romanie, III, p. 318: „Une tour seule est restée debout et presque intacte, mais l'escalier qui conduit aux créneaux en a été enlevé”.

72. Arh. St. Buc., Ministerul cultelor și instrucțiunii publice, Țara Românească, dos. 1806/851, f. 23 v-27.

73. Idem, ibidem, f. 51.

terasă pe dinăuntru" și altele⁷⁴. Intrucît urma să i se dea rolul de foișor de foc turnul fusese ridicat mai sus decît cel vechi cu 3 stînjeni, circa 8 metri. Ia 29 noiembrie 1853 turnul era dat în primire maghistratului orașului cu tot inventarul : „pă dinafară în formă rotundă stă pã temelii pînă d-asupra etajului întii dă piatră cioplită iar de aici în sus pînă în vîrf lucrat în cărămidă roșie fără nici o tencuială"⁷⁵. Se aminteau de asemenea placajul de piatră cioplită, ferestrele, ușile, balcoanele, scara din interior.

Rapoartele arhitectului Schlatter repetă de mai multe ori necesitatea dărmării turnului din cauza cuptorîrilor din vechea zidărie, care nu asigurau o suprastructură nouă. Deși rapoartele se făceau după aproape cinci ani de întrerupere a lucrărilor și urmăreau acoperirea unor deficiențe în executarea lucrărilor, afirmarea că s-a reclădit „din nou de la fața pămîntului în sus", adică de la retragerea care a lăsat în afară baza lărgită a turnului, cu excepția peretelui de vest al pronaosului, merită să fie luată în considerare. Așa ne și explicăm de ce cărămizile cu dimensiuni de 33—35×17—18×5 cm. nu se mai păstrează decît în părțile inferioare ale bazei piramidale, precum și îngustarea laturilor bazelor de est și de vest față de dimensiunile celei vechi. S-au păstrat formele exterioare și interioare ale turnului, inclusiv deschiderile crenelate și ușa orientată spre casa domnească, astupate într-una din numeroasele reparații care i s-au făcut cît timp a fost folosit ca foișor de foc.

Biserica din „curtea domnească de jos" este singura care a purtat în ultimul secol denumirea de biserică domnească. Din memorialul lui Franco Sivori, secretarul domnului, se știe că Petru Cercel (1583—1585) a pus să se construiască o frumoasă biserică alături de palat, așa încît pe un pod acoperit domnul putea să intre din încăperile sale în biserică fără să fie văzut : „fece nel medesimo tempo edificare una belle chiesa contigua al palazzo, a tale che per un ponte coperto poteva sua altezza intrarli dalle sue stanze senza esser visto"⁷⁶.

Informația este întărită și de însemnările lui Iacob Bongars care trecea prin Tirgoviște la 7 săptămîni de la mazierea lui Petru Cercel, unde vedea palatul domnesc făcut de el, mic, dar frumos și măreț și foarte aproape o biserică tot ctitoria lui : „Petro voda a fait à Tervissh, ou il avait sa cour, un palais petit, mais beau et magnifique et tout contre basti son église"⁷⁷. Identificarea bisericii construită de Petru Cercel pe baza acestor izvoare nu se poate face cu siguranță deoarece amîndouă bisericile domnești din incintă sînt foarte aproape de palatul domnesc. Tot atît de ambiguă este și informația Anonimului cantacu-

74. Idem, *ibidem*, f. 718.

75. Idem, *ibidem*, f. 1580.

76. Ștefan Pascu, Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea, Sibiu, p. 175.

77. E. Hurmuzaki — N. Iorga. Documente privitoare la istoria românilor, Buc. 1900, XI p. 192.

zinesc care atribuia lui Petru Cercel o biserică domnească în Tîrgoviște : „și a făcut biserica ce iaste în cetatea Tîrgoviștei”⁷⁸. În schimb descrierea făcută de Paul din Alep în 1653 corespunde bisericii mari din curtea domnească, dar nu amintește nimic despre vreun ctitor : „Înăuntru e o prea frumoasă biserică, de mari dimensiuni, la care te sui pe trepte. Ea cuprinde trei diviziuni. Partea exterioară e o arcadă, ce formează narthica pe din afară ; apoi intri pe a doua ușă în al doilea apartament, unde sînt mormintele beilor ; în fine intri pe o a treia ușă în partea principală a bisericii, care e mare și cu aparență de a fi din vechime. Cupolele sînt înalte și e prevăzută cu locuri sau strane de jur — împrejur”⁷⁹.

Categorică este numai afirmația cronicarului Radu Popescu, vornic de Tîrgoviște între anii 1714—1716, că Petru Cercel „au făcut biserica cea mare den curtea domnească”⁸⁰.

Pisanii săpate în piatră nu s-au păstrat deoarece distrugerea lor constituia unul din obiectivele represiunilor otomane. S-au păstrat numai pisanii zugrăvite și rezugrăvite în repetate rînduri în ultimele două secole, dintre care cea mai veche ar data din vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu. Această pisanie arată că biserica domnească „den temelja ei este făcută de Pătru voievod Cercel, la anul de la zidirea lumii 7091 (1583) cînd domnea țara și așa, de atunci, nemaicăutîndu-se și nemitocmindu-se de nimeni s-au învechit și vremile mai virtos ceale răsmericoase rău o au stricat; luminatul domn Io Costandin B(rîncoveanu)Basarabă voevod... o au dires și o au împodobit cu zugrăveala-i peste tot, cu pardoseala-i și cu alte toate trebuințele.... isprăvind-o la leat 7207 (1698), întru al zecelea an al domniei și oblăduirii acestii țări’... Celelalte două pisanii din anii 1748 și 1785 amintesc ca prim ctitor al bisericii domnești tot pe Petru Cercel, dar textul grecesc al pisaniei din 1785 nu amintește nimic despre acest ctitor, fapt care ridică oarecare suspiciune în privința autenticității textului românesc al pisaniei⁸¹.

Istoricii de arhitectură au pus de la început sub semnul întrebării identitatea actualei biserici, în totalitatea ei, cu ctitoria domnului Petru Cercel. În loc de plan în treflă, cum ar fi trebuit să aibă o biserică de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, aceasta are o formă de cruce grecească. Paramentul exterior nu prezintă alternări de cărămizi aparente cu dreptunghiuri tencuite, caracteristice epocii lui Cercel, ci era în întregime tencuită în prima jumătate a secolului nostru și mai înainte. Decorul exterior era la începutul secolului nostru caracteristic

78. Cronicarii munteni, Buc. 1961, I, p. 120.

79. Călătorii, ed. Em. Cioran, București, 1900, p. 82—83.

80. Istoriile domnilor Țării Românești, Buc. 1963, p. 66.

81. Petre Cristea, Pisanile bisericii domnești din Tîrgoviște, Valachica, Tîrgoviște, II, 1970, p. 183—184.

bisericilor din secolele XVII—XVIII : cornișe de cărămidă tencuită, în dinți de fierăstrău și ciubuce cu arcade formînd panouri care acopereau fațadele bisericii. Briul median este cotit în sus în dreptul pridvorului, ale cărui arcade sînt mai înalte decît panourile din registrul inferior al fațadelor. Această dispoziție decorativă era frecventă în secolul al XVII-lea și nu se întilnește la nici una din bisericile din secolul al XVI-lea. Pridvorul deschis, cu arce pe stîlpi octogonali de cărămidă și cu boltă semicilindrică este de asemenea caracteristic secolului al XVII-lea. Așa dar, biserica domnească mare are elemente anterioare secolului al XVI-lea (planul) și posterioare, înfățișarea exteriorului și pridvorul, dar nimic caracteristic secolului al XVI-lea. Nepotrîvirile stilistice cu cele cronologice au fost justificate printr-o restaurare în secolul al XVII-lea, probabil pe vremea lui Matei Basarab sau Constantin Brîncoveanu ⁸². Ipoteza că pridvorul ar fi fost adăugat mai tîrziu, adică la o refacere din secolul al XVII-lea a fost înlăturată în urma cercetărilor arheologice recente, care au demonstrat că temeliile și zidăria pridvorului formează un tot organic cu restul bisericii.

Imagina bisericii de la tabloul votiv arată fațade tencuite, așa cum existau pe vremea zugrăvirii din 1698.

Față de această situație deosebit de încilcită cercetările arheologice n-au avut curajul să înfrunte datele istorice transmise de cronici și pisanii. În realitate această biserică a fost construită cu totul din nou în secolul al XVII-lea, în orice caz după anul 1595. Groapa peste care este zidită biserica domnească fiind un segment al șanțului pălăncii lui Sinan demonstrează pe deplin o construcție după anul 1595. În cursul anului 1596 s-a astupat groapa și s-a nivelat cu pietrișul scos mai înainte din șanț și cel dintre gardurile palisadei. Arheologic s-a constatat că atunci cînd se funda biserica mare și aripa de sud a palatului „constructorii călcau pe acest strat de nivelare” ⁸³. Relațiile strategice între fundațiile primului zid de incintă, ale turnului-intrare și ale bisericii domnești dovedesc că toate au fost construite aproape în același timp, dar după anul 1595.

Deoarece între 1595—1625 nici unul dintre domnitori nu a avut răgazul să construiască la curtea din Tîrgoviște iar după 1625 s-au perindat numai „domni de București” pînă la Matei Basarab, ctitoria acestei biserici nu poate fi atribuită decît numai acestui domn. Că Anonimul cantacuzinesc și alte cronici și istorii care enumeră ctitoriile lui Matei Basarab nu amintesc biserica domnească din Tîrgoviște printre acestea nu este o surpriză, deoarece nu sînt pomenite nici alte ctitorii din Tîrgoviște ale acestui domnitor. În schimb Dionisie Fotino nota

⁸². N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Moldova*, Buc. 1930, BCMI, XXIII p. 37—38, *L'ancienne architecture religieuse de la Valachie*, BCMI, XXXV, 1942, p. 28 ; Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri pînă la 1900*, Buc. 1937, p. 125.

⁸³. N. Constantinescu, *Contribuții*, p. 230.

că Matei Basarab „se înmormintă în biserica domnească făcută de dînsul, în 1654”⁸⁴. În 1835 Logofeția trebilor bisericești constata că „acest sfînt lăcaș este ridicat din temelie dă răposatu întru fericire Matei vodă Basarab”, „mai virtos că după știința noastră această moșie ieste slobozită iarăși dă răposatu Matei vodă, ctitoru acestii biserici”⁸⁵. Mai putem adăuga că mormintele familiei lui Matei Basarab din pronaosul bisericii nu puteau fi instalate aci dacă biserica n-ar fi fost ctitoria acestui domn.

Biserica exista în 1640 cînd episcopul misionar Baksici vedea „două biserici înăuntrul curții principelui, nu prea mari”⁸⁶.

Dacă așa stau lucrurile cum se poate explica atribuirea acestei biserici lui Petru Cercel de către pisanii și alte izvoare scrise? Să se fi pierdut amintirea adevăratului fondator în 40—50 de ani de la zidirea bisericii pînă la redactarea pisaniei lui Constantin Brîncoveanu? Cu toată ruina în care a găsit Brîncoveanu curtea din Tîrgoviște, cu casele surpate din porunca turcilor nu putem crede că se pierduse cu totul amintirea adevăratului ctitor al acestei biserici, a lui Matei Basarab, „strămoșul domniei mele” cum îl numea Brîncoveanu. Dacă nu tăgăduim autenticitatea pisanii existente, toate zugrăvite și rezugrăvite în ultimele secole nu ne rămîne să explicăm aceasta decît prin faptul că redactarea pisaniei lui Brîncoveanu s-a făcut în mod deliberat, după tragicul sfîrșit al domnitorului, probabil chiar de către vornicul Tîrgoviștei, cronicarul Radu Popescu, între anii 1714—1716. Printr-o amalgamare a cunoștințelor despre cele două biserici domnești pisania păstra numele ctitorului de la biserica veche și pe acela al ultimului restaurator, fără a mai aminti pe ceilalți ctitori și mai ales pe Matei Basarab, adevăratul ctitor al bisericii domnești cea mare. Amintirea celorlalți ctitori se păstra în tabloul votiv, care constituie un document important privitor la istoria curții domnești din Tîrgoviște. Ordinea în care sînt prezentate portretele nu respectă succesiunea cronologică a domnilor.

Primul portret este al lui Matei Basarab, adevăratul ctitor al bisericii, după care urmează cel al lui Neagoe Basarab, ctitor și el la o biserică domnească, fără îndoială la cea mai veche biserică a curții domnești. Ultimele două portrete din dreapta intrării sînt ale lui Petru Cercel și Constantin Brîncoveanu, amîndoi prezentînd imaginea bisericii. Aceste patru portrete din dreapta intrării reprezintă figurile principalilor ctitori la cele două biserici din incinta curții. Neagoe Basarab și Petru Cercel la prima biserică domnească, cea de lîngă turnul Chindia și Matei Basarab cu Constantin Brîncoveanu la biserica cea mare. În partea stîngă a intrării sînt prezentați ceilalți ctitori, cu lucrări

84. Istoria vechii Dacii, București, 1856, III. p. 234.

85. Arn. St. Buc., Logofeția pricinilor bisericești, dos. 8177/835, f. 1—2.

86. E. Fernendzin, op. cit. p. 102.

mai mici la biserică și restul construcțiilor din incinta curții : Mihai Viteazul, Radu Șerban, Constantin Șerban, Șerban Cantacuzino și Radu Miheea. Nu este deci un panou al strămoșilor sau rudelor lui Constantin Brîncoveanu ci panoul votiv al „domnilor de Tîrgoviște”, cu excepția lui Șerban Cantacuzino.

Cele două straturi de zugrăveli ale bisericii pledează de asemenea pentru construcția bisericii după luptele din 1595: zugrăvelile nu puteau rămîne aceleași după stricăciunile provocate în timpul luptelor din 1595, mai ales în timpul domniilor lui Matei Basarab și Constantin Șerban cu reședințele preferate în curtea de la Tîrgoviște. Este evident că primul strat de zugrăveli a fost executat în timpul lui Matei Basarab și necesitatea rezugrăvirii pe vremea lui Constantin Brîncoveanu este justificată numai din cauza părăsirii curții domnești pînă la revenirea domniei la Tîrgoviște*.

Una dintre caracteristicile construcțiilor din vremea lui Matei Basarab de la curtea domnească din Tîrgoviște este alternarea unor rînduri de tencuieli subțiri zugrăvite în roșu, în forma cărămizilor aparente, marcate prin incizii, cu tencuieli simple în forma rosturilor de mortar, care formează la rîndul lor fișii de 2—3 rînduri de tencuieli zugrăvite cu dreptunghiuri de tencuieli nezugrăvite, după modelul alternărilor tipice de pe fațadele de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Acest decor acoperea suprafețele exterioare, ciubucele, spaletii ușilor și ferestrelor și profilele de despărțire a pereților de timpanii de sub bolți. Mici fragmente din aceste zugrăveli s-au găsit atît la palat cît și la biserica mare cu ocazia recentei restaurări, atît pe fațadele exterioare cît și la interior și s-au consolidat.

La restaurarea domnului Brîncoveanu aceste tencuieli subțiri zugrăvite, atît cît se mai păstrau au fost acoperite de tencuieli cu var care au îmbrăcat paramentul arcaturilor, briiele de zigzaguri și ciubucele. Numai spațiul dintre cornișă și extradadosul arcaturilor din registrul superior primise o friză de decoruri florale cu roșu și verde pe fondul alb de var, dezvoltate mai larg în suprafețele triunghiurilor dintre arcele panourilor. Restauratorii au renunțat cu prea multă ușurință la fragmentele care se mai puteau vedea în timpul înlăturării tencuielilor, după cum la timplă s-a ridicat stinghia cu anul „1697” deasupra prăznicarelor, izolîndu-l de medalionul cu stema Țării Românești deasupra căruia se află, împrăștiind astfel unitatea decorativă și instructivă a ornamentului. Zugrăvelile care imitau alternări de cărămizi aparente cu dreptunghiuri de tencuieli sînt primele tencuieli pe care le-au primit construcțiile din secolul al XVII-lea din incinta curții domnești și sînt specifice vremii lui Matei Basarab. În Tîrgoviște se mai

* Menționam că dacã se constată vreo nepotrivire cu erminile la prezentarea apostolilor pe turla cea mare să se știe că schimbarea ordinii s-a făcut din neglijență cu ocazia ultimei restaurări.

pot vedea resturi din astfel de zugrăveli pe fațadele exterioare de la biserica Buzinca (1639), Sf. Împărați (1650) și biserica Țirgului (1654). Se păstrează de asemenea la mai multe monumente din țară, dintre care mai numeroase la biserica mănăstirii Strehaia (1645).

Casele domnești. Cercetările arheologice au ajuns la concluzia că în incinta curții domnești sînt două palate, construite în epoci diferite. Intrucît cel dinspre sud-est se leagă de biserica mare domnească și din punct de vedere arheologic datează din același timp cu biserica⁸⁷, acest palat a fost construit tot de către Matei Basarab. Pivnița este de asemenea caracteristică pentru mijlocul secolului al XVII-lea, cu bolți în leagăn sprijinite pe un stîlp central, cum se mai păstrează și la pivnița caselor vechi ruinate de la Stelea. În consecință, cel mai vechi gîrlici subteran, cu axul perpendicular pe fațada sudică a palatului datează de la începutul construcțiilor, adică de pe vremea domnului Matei Basarab, al doilea, cel paralel cu fațada principală, probabil din 1658, după distrugerile făcute de turci în acest an și cel de al treilea, din dreptul altarului bisericii domnești, din vremea restaurării domnului Constantin Brîncoveanu.

Palatul de sud-est a avut chiar de la început, din vremea lui Matei Basarab două nivele în afară de pivniță și a fost despărțit de casa veche printr-un spațiu îngust după cum dovedesc tencuielile zugrăvite păstrate pe partea exterioară a peretelui de sub bolta de racord a etajului. Acoperișul va fi fost din țigle policrome, ale căror modele s-au găsit în podul bisericii de alături la recente restaurări. Ispravnicul lucrărilor a fost Diicu Buicescu, atît la palat cît și la biserică, sub directa supraveghere a domnului.

Represiunea otomană de după răscoala din 1659 a însemnat o grea lovitură pentru curtea domnească de la Țirgoviște. Cronicarul nota că în casele domnești „alt domn n-au mai putut să șază încă mai denainte vreme, cu vreo 35 de ani, tocmai den zilele Mihniei vodă, care să hainise de către turci... Iar în urma lui numaidecît împărăția au poruncit lui Ghica-vodă, care venise domnu în urma Mihniei vodă, de au surpat casile și le-au sfărîmat de tot, ca să nu mai fie scaun domnesc acolo, căci mai suptu munte fiindu să temea turcii de hainie”. Cu multă greutate a obținut Brîncoveanu învoirea porții „ca și casile să facă și cînd va vrea și acolo să șază”⁸⁸. Ispravnicul lucrărilor, Mihai Cantacuzino, a trebuit să consolideze părțile inferioare ale construcțiilor prin dublarea zidurilor de la unele încăperi ale parterului, să umple cu pămînt unele goluri de sub nivelul parterului și să amenajeze etajul după dorințele domnitorului cu înalte însușiri artistice. În molozul cu care s-au nivelat cîteva spații dintre zidurile fațadei dinspre Ialomîța s-au găsit cu ocazia ultimelor cercetări arheologice numeroase cahle de

87. Cr. Moisescu, *Revista muzeelor și monumentelor*, 1974, p. 54.

88. Radu Greceanu în *Cronicari munteni*, Buc. 1961, II, p. 68.

factură brașovenească, printre care două fragmente datate cu anul 1649 și una cu anul 1656. Prezența acestor cahle de la mijlocul secolului al XVII-lea și lipsa aproape totală a celor de la sfârșitul secolului al XVI-lea, cu excepția citorva găsite cu ocazia decapărilor din curte pledează de asemenea pentru datarea construcției palatului de sud-est pe vremea domnului Matei Basarab și nu a lui Petru Cercel.

În octombrie 1694 restaurarea palatului era gata și domnul părea mîndru de opera sa după cum își mărturisea gîndurile în actele de cancelarie: „deci cînd au fost acum (24 octombrie 1699) și m-am înălțat la cinstit scaunul răposatului strămoșului domniei mele Io Matei Basarab și văzînd domnia mea acest scaun domnesc vechiu stricat și fiind loc frumos și scaun bătrîn domnia mea cu ajutorul lui Ducnezeu m-am îndemnat de am înnoit acest scaun și l-am înfrumusețat cu case domnești și cu multe alte de toate ce să cade împrejurul scaunului”⁸⁹.

Incendierea palatului în 1737 și părăsirea curții au dus la distrugerea celor mai frumoase părți ale construcțiilor: bolțile încăperilor care vor fi fost tot atît de variate ca și la palatele de la Mogoșoaia și Potlogi, foșoarele și logiile de la fațade, paramentul interior și exterior. S-au păstrat totuși numeroase elemente și urme care ar putea asigura restaurarea celor dispărute: o consolă de piatră la nașterea unui arc dublou, chenare de tencuieli la ferestre, spaletii ușilor și ferestrelor și cîteva desene de la mijlocul secolului trecut. Pe vremea domnului Brîncoveanu paramentul exterior era în tencuieli de var alb, iar acoperișul de șindrilă.

Tot din vremea domnului Matei Basarab datează o baie a curții domnești, ridicată în dreptul acestui palat, cu cotloane pentru flăcările cuptorului de foc și tuburi de olane prin ziduri pentru apă.

Casa veche din „Curtea domenească de sus“ a fost atribuită vremii domnului Mircea cel Bătrîn, de la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea. Cronologic se poate vorbi despre o casă domnească la Tîrgoviște din această vreme după izvoarele documentare. Într-un privilegiu de la sfârșitul secolului al XIV-lea ca urmare a tratatului de alianță din 1390, Mircea cel Bătrîn aproba negustorilor lioveni și lituanieni să vină cu mărfuri în Țara Românească fără să plătească vamă, afară de „numai într-un loc, la Tîrgoviște, acolo să plătească vamă... iar din marfa lor domnia mea își va cumpăra ce-și va alege și după aceea ei să fie slobozi de a umbla în toată țara”⁹⁰. Condiția ca mărfurile să fie mai întii cercetate de domnie la Tîrgoviște, pentru a se cumpăra cele necesare curții, „nobis aut nostro homini” rămînea și în privilegiul din 1409⁹¹. În timpul coregenței cu tatăl său Mihail dăruia mănăstirilor Cozia și Cotmeana „cu voia părintelui domni-

89. Arh. St. Buc., ms. 705, f. 98 v.

90. B.P. Hașdeu, *Arhiva istorică a României*, Buc. 1864, I, p. 3—4.

91. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc. 1944, p. 101, 353.

ei mele., 10 case cu oamenii lor," din însăși casa domniei mele și din însuși orașul domniei mele". Fste sigur deci că pe vremea lui Mircea cel Bătrîn exista o casă domnească în Tîrgoviște. Mai mult chiar, această casă era reședință domnească iar orașul era capitală a țării după mărturia lui Iohan Schiltberger, care zăbovise un timp la Tîrgoviște în 1396, înainte de lupta de la Nicopole: „am fost și în Țara Românească, în cele două capitale ale ei care sînt numite Argeș și Tîrgoviște"⁹².

Ruinele de acum cu patru nave paralele, pe jumătate îngropate în pămînt arată un plan străin de vechea arhitectură românească, mai ales pentru secolul al XIV-lea, cînd predomina tipul tradițional al casei țărănești, după cum demonstrează casele domnești de la Curtea de Argeș. Săpăturile arheologice din vatra centrală a orașului din secolele XIV-XV înfățișează locuințe și prăvălii sub formă de „bolți” în mare parte îngropate în pămînt, cel puțin pe jumătate, la 2-3 metri sub nivelul de astăzi al orașului. Ruinele vechii case domnești nu au comun cu arhitectura veche românească decît îngroparea pe jumătate în timp ce restul elementelor sînt de inspirație occidentală, poate prin intermediul Transilvaniei. Să mai avem apoi în vedere că în a doua jumătate a secolului al XV-lea se poartă mai multe corespondențe referitoare la construcții la curtea domnească. Astfel, la 11 noiembrie 1476 Ștefan Bathory anunța sibienilor că a pus să se construiască un castel bun la Tîrgoviște, iar peste cîteva zile pîrcălabul Cîrstian cerea brașovenilor doi meșteri dulgheri cu alți șase lucrători pentru construcția unei case în Tîrgoviște. Construcții mai mari plănuia Vlad Călugărul (1482-1495) care în 1494 trata cu meșterul sas Michel condițiile pentru construcția unui palat sau castel în Tîrgoviște⁹³. Probabil că această construcție abia s-a plănuit și a continuat pînă la sfîrșit sub Radu cel Mare, care prin această construcție uluitoare pentru contemporanii săi și prin ridicarea admirabilei mănăstiri de la Dealu își merita pe deplin numele de „cel Mare”.

Concepția îngropării pe jumătate în pămînt a primului nivel corespundea vechiului obicei al pămîntului și va fi fost impusă de însuși domnitorul în timp ce constructorul îi arăta „cum să fie”, îi proiecta palatul într-un chip care nu mai avea analogii cu alte case domnești sau boierești din Țara Românească. Casa veche de la sfîrșitul secolului al XIV-lei avusese de asemenea primul nivel pe jumătate îngropat, ca de obicei, dar a fost înlăturat și palatul nou a fost construit de la același nivel însă cu o bază mult mai largă, cum se construia în Occident și pe alocurea chiar în Transilvania.

În februarie 1584 cînd a venit Petru Cercel la Tîrgoviște a găsit o casă mare, cu arhitectură îngrijită, construită de strămoșii săi, pe ca-

92. Călători străini despre țările române, Buc. 1969, I, p. 27.

93. Paul Cernovodeanu, Un meșter constructor sas la Tîrgoviște în 1494, Valachica, 1970, p. 236.

re el a mărit-o, adăugându-i camere frumoase și mîndre : „il palazzo del principe è din molta grandezza e conveniente architettura, edificato da suoi antichi, che assai presto fu ampliato da sua altezza di belle e nobili stancie”⁹⁴. Relația lui Sivori, secretarul domnului, este limpede precizînd că Petru Cercel a mărit, „ampliat” palatul strămoșilor săi cu încăperi frumoase. De unde s-a ivit născocirea că a construit un palat nou? Un călător care trecea prin Tîrgoviște la cîteva luni după mazi-lirea domnului, în 1585, Jacques Bongars, ne-a transmis relația că „Petru voevodul, în cele 20 de luni cît a domnit, a făcut la Tîrgoviște, unde fși avea curtea, un palat mic, dar frumos și impunător pentru cît poate țara și alături a clădit biserica sa”⁹⁵. Afirmația lui Bongars nu contrazice relatarea lui Sivori și trebuie înțeleasă așa cum explică martorul ocular că Petru Cercel a amplificat un palat mai vechi, și prin aceasta apărea ca făcut de el, așa cum făcuse și campaniul bisericii de alături, ca fațadă la biserica mai veche. Încăperile construite de Petru Cercel vor fi fost la nivelul superior al palatului și pe latura dinspre oraș, la fațada principală.

Un astfel de palat cu trăsături arhaice nu mai corespundea pretențiilor artistice ale secolului al XVII-lea, cînd în pămînt nu se mai săpau decît pivnițe. Primul nivel al palatului nou nu putea fi racordat nici de nivelul demisolului nici de cel al locuințelor de sus. De aceea constructorii lui Matei Basarab au și făcut un palat cu totul deosebit, iar racordarea s-a putut realiza numai la nivelul etajului prin soluția dată de ispravnicul Mihai Cantacuzino, cu ocazia restaurării lui C. Brîncoveanu. De aceea părțile superioare ale zidurilor care se mai păstrează din palatul vechi au elemente caracteristice construcțiilor brîncovenesti, ca și la palatul nou.

În prezent latura dinspre nord-vest a palatului este în mare parte distrusă, inclusiv bolțile nivelul de jos. Cam așa apare această latură și în desenul lui Bouquet din 1843. Distrugerile vor fi avut loc în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea cînd numeroase unități militare străine ocupau vremelnic țara și erau cantonate în incinta curții domnești. Incercări de a desființa ruinele va fi făcut și Isaac Ralet care primise în proprietate personală locul și ruinele curții domnești în 1813. Mai tîrziu, în 1852 contractul lui Iulius Fraivald cu Departamentul credinței prevedea : „cărămida de care voi avea trebuință la arătatele lucrări (de la Alea mănăstirii Dealu) să am a o lua din ruinele cele vechi ale curții domnești din orașul Tîrgoviște, puind de la mine orice cheltuială pentru scoaterea ei din zid”. I se aprobau și două ocale de iarbă de pușcă pentru dărmarea zidurilor, deoarece „am găsit această zidire la unele locuri foarte tare”. Conducătorii orașului erau nemulțumiți că se aprobase lui Fraivald să

94. St. Pascu, op. cit. p. 174.

95. Călători străini despre țările române, Buc. 1971, III, p. 162.

ia cărămizi din ruinele curții în timp ce ei se munceau să dărîme vreo cinci biserici ruinate, gata să cadă peste trecătorii pe lângă ele : „D. Fraivald înaintează cu dărîmarea acelor ruine, încît nu mult mai tîrziu poate să le și desființeze și acele ruinate biserici să rămînă tot nedesființate”. Într-adevăr în cinci săptămîni Fraivald scosese o mie de cărute de cărămizi vechi din ruinele curții domnești⁹⁶. Ne explicăm ușor situația deplorabilă în care ajunsese curtea domnească din Tîrgoviște.

Biserica din curtea domnească de sus. Citeva manuscrise ale Leptopisetului cantacuzinesc păstrează tradiția că Vladislav vodă Bătrînul (1446-1456) a făcut o biserică domnească la Tîrgoviște. În realitate este vorba de o biserică de la Tîrgșor, așa cum arată majoritatea manuscrisurilor. O biserică domnească trebuie să fi existat pe lângă prima casă domnească, dar mormintele găsite cu ocazia săpăturilor recente în apropierea Chindiei nu-și pot justifica prezența în incinta unei curți domnești. Inventarul mormintelor cu nasturi globulari caracteristici secolului al XIV-lea demonstrează existența unei biserici din această vreme. Resturile existente arată o biserică treflată, cu un altar larg, și un pronaos îngust, care dau indicații asupra funcționalității lor : un număr mare de oficanți iar pronaosul îngust și formal, despărțit prin zid plin de naos, deoarece femeile asistau în partea etajată, în ghineconit. Fațadele exterioare indică o construcție cu tehnică și realizare artistică evolute, cu firide închise de arce semicirculare turtite și arhivolte marcate de discuri ciupercuțe policrome, din care numeroase modele s-au găsit în săpăturile din 1934—1938. Probabil că resturile existente de la prima biserică a curții domnești datează de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, așa cum au conchis recentele cercetări arheologice. Construcția veche a suferit desigur transformări în cursul vremii, o intervenție esențială avînd loc pe vremea domnitorilor Radu cel Mare sau Neagoe Basarab, amîndoi cu valoroase inițiative constructive la Tîrgoviște, fapt care ar explica și prezența lui Neagoe Basarab în tabloul votiv din fresca brîncovencască a bisericii domnești. De la această restaurare vor fi existînd ancadramentele cu ciubucărie împletită ale căror fragmente s-au găsit în umplutura ușii de pe latura de sud a bisericii vechi.

O altă etapă de contribuții structurale la această biserică a fost intervenția domnitorului Petru Cercel în cadrul restaurărilor inițiate la întreaga curte domnească de la Tîrgoviște. Cu această ocazie s-a astupat desigur ușa de la nivelul parterului, deoarece voievodul a adus o inovație legînd palatul cu biserica domnească la nivelul primei platforme a campanilului, așa încît pe un pod acoperit putea să pătrundă din palat în biserică fără să fie văzut. Petru Cercel răspundea unor necesități de restaurare încercate mai dinainte de Radu Ilie. De-abia instalat

96. Arh. St. Buc., Ministerul cultelor și instrucțiunii publice, dos. 1806 din 1851, f. 966—1019.

În toamna anului 1552 și cu nădejdea unei domnii îndelungate, noul voievod poposit din Ardeal cerea generalului Castaldo la Alba Iulia să-i trimită un arhitect, întrucît cel pe care-l avusese, Alexandru, căzuse de pe cal și murise⁹⁷. Soliile lui Sivori la Alba Iulia vor fi rezolvat și probleme legate de construcțiile domnești în toi la Tîrgoviște. Arhitectul lucrărilor era desigur din Transilvania, cunoscător al construcțiilor apusene dar și al trăsăturilor stilului românesc local.

După ce Matei Basarab a construit o biserică „de mari dimensiuni” biserica veche a rămas „a doamnei”, cea nouă fiind a domnului, denumiri pe care tradiția locală le-a mai păstrat pentru încă alte două biserici din Tîrgoviște, „Sf. Nicolae al doamnei”, actuala Andronești și Sf. Nicolae al domnului”, sf. Împărați de astăzi. Se folosea însă și denumirea de „biserica veche” după cum arată o mărturie din 1655 : „Azi în biserica veche am pus pe toți lefegii pe care îi are voievodul... să facă jurămint de credință față de măriia ta”⁹⁸.

La această trecătoare se referă în parte și un pasaj din descrierea lui Paul din Alep, amintind că de la „un loc secret, unde stă doamna, însoțită de dame învălate” sînt „încă alte multe suiri și coborîri”, printre care una ce conducea la locul mormintelor, iar „deasupra e un balcon ce servește de observator, de unde duminicile și în alte sărbători obligatorii, beiful obișnuia să se uite în jos asupra oștirii și poporului celui sărac, căruia îi arunca din cînd în cînd bani, rîzînd de bătăile și trîntecele ce își dădeau grămădindu-se la monedă”⁹⁹. Elementele amintite nu se pot atirbui bisericii mari, în schimb se pot explica la biserica veche, unde existau mai multe „suiri și coborîri” la nivelul platformei cu ferestre crenelate, precum și un observator deasupra, care poate fi identificat cu partea superioară a turnului Chindia, în forma și înălțimea pe care le avea atunci.

Biserica a primit de asemenea intervenții pe vremea domnului Constantin Brîncoveanu, printre care deschiderea unei uși în zidul de sud al pronaosului pentru a conduce într-o încăpere de la baza Chindiei, destinată a fi închisoare pentru boierii „hicleni”.

După părăsirea curții de la Tîrgoviște toate bisericile din incintă au continuat să fie sprijinite prin privilegiile domnești, ultimul care mai amintea de „biserica din curtea de sus” datînd de la 24 septembrie 1824, prin care era făcută părtaşă la scutirea de dări, venitul de o para de la fiecare prăvălie și de la tranzacțiile tîrgului de săptămîină.¹⁰⁰ Se pare totuși că ruina începuse chiar după incendierea din 1737 deoarece desenul lui Michel Bouquet din 1843 nu mai arată decît jumătate din

97. A. Veress, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, București, 1929, vol. I, p. 99.

98. Călători străini despre țările române, Buc., 1974, vol. V, p. 528.

99. Călătoriile patriarhului Macarie, ed. Em. Cloran, Buc. 1900, p. 83.

100. Arh. St. București, ms. 103, f. 236—237.

Înălțimea zidurilor bisericii. După restaurarea turnului Chindia de către domnitorii Gheorghe Bibescu și Barbu Stirbei au fost înlăturate părțile vizibile și resturile au fost acoperite cu pământ, care n-au mai fost scoase la iveală decât prin săpăturile Comisiei monumentelor istorice din 1934-1938. Singurul care se mai păstrează în cea mai mare parte este cel al fațadei de vest, încorporat în construcția turnului.

Cișmelele curții domnești. De o dată cu construcțiile inițiate de Petru Cercel curtea domnească a fost înzestrată cu o cișmea a cărei apă era adusă prin țevi subpământene de lemn, pe o distanță de 5 km. din dealurile Teișului. Cu ocazia lucrărilor edilitare de pe strada N. Bălcescu, în dreptul întreprinderii de electricitate a fost întâlnită la aproape un metru adâncime o deschidere largă, de peste o jumătate de metru, de formă perfect rotundă, paralelă cu suprafața străzii, cu direcția spre „curtea de sus”. S-au putut culege câteva bucăți ruginite de fier provenite de la o mufă.

Restaurarea domnului Matei Basarab a cuprins și readucerea apei din izvoarele de la Teiș, dar de data aceasta pe conducte de olane. Această cișmea a fost instalată în dreapta intrării de sub clopotnița bisericii domnești, lipită de zidul de incintă. Cișmeaua a fost cedată de Radu Leon mitropolitului Ștefan „să ia apa din fântina cea domnească de la Tîrgoviște, care ieșea naintea porții domnești” și să o împreneze cu cea a Mitropoliei. Revenirea domniei la Tîrgoviște pe vremea domnului Constantin Brîncoveanu a readus în activitate cișmeaua de lângă turnul de intrare. Lucrările edilitare de pe strada N. Bălcescu, în dreptul curții domnești, au întâlnit aceste apăduce de olane, care au rămas pe teren, spre deosebire de cele ale lui Matei Basarab, care au fost dezgropate după cedarea apelor la Mitropolie¹⁰¹.

Reprezentări grafice privind curtea domnească din Tîrgoviște. Cea mai veche reprezentare grafică după natură este un desen al lui Michel Bouquet din anul 1843, după care a mai fost copiat un desen în peniță în 1848.

Un alt desen este al lui Ion Fusea, profesor la școala publică din Tîrgoviște, datat din 1847, cu perspectiva ruinelor din același unghi dar cu o prezentare proprie a volumelor. Cam din aceeași perioadă datează și desenul lui N. Chirculescu, în care se vede mai multă grijă pentru detaliile arhitectonice, dar mai puține cunoștințe de perspectivă. Dedicția de sub desen și indicația „Curtea domnească din Tîrgoviște, așa precum a fost în anul 1850” arată că tot ce este scris a fost adăugat mai târziu decât 1850, la un desen dinaintea de 1848, deoarece la turn nu apar ferestrele și ușile introduse de restaurarea Bibescu.

Denumirea monumentelor din incinta Curții domnești. Lucrările publicate au adoptat mai multe denumiri pentru obiectivele cuprinse

101. Idem, fond. Mitropolia București, XXXIII/4.

în incinta complexului monumental al curții domnești : biserica mare domnească, biserica mică domnească, biserica paraclis, casa domnească Mircea cel Bătrîn, palatul Petru Cercel. Se afirmă că sub aceste denumiri ar fi cunoscute în documente, afirmație cu totul inexactă. Nici un document nu întrebunțează vreuna din aceste denumiri, care pe deasupra, pentru unele, sînt și improprii. După construcția bisericii lui Matei Basarab aceasta s-a numit simplu „biserica domnească”, cea de lângă Chindie „biserica doamnei” și cîteodată „biserica veche”, iar sf. Vineri nu s-a numit niciodată „biserica domnească mică”. Documentele din secolul al XVIII-lea și începutul secolului XIX-lea nu întrebunțează decît denumirile de „biserica din curtea de jos” pentru biserica lui Matei Basarab, „din curtea de sus” pentru cea de lângă Chindie și „sf. Vineri” pentru cea cu același nume. Folosirea termenilor tradiționali ne-ar feri de confuzii și nu sînt necesare invenții atîta timp cît există denumiri istorice consacrate de secole.

E X P L I C A R E A P L A N U L U I

1. Casa din Curtea domnească de sus, refăcută la sfîrșitul secolului al XV-lea și amplificată de Petru Cercel în 1584—1585.
 2. Palatul din Curtea domnească de jos, construit de Matei Basarab.
 3. Biserica din Curtea domnească de sus, de la sfîrșitul sec. XIV.
 4. Biserica st. Vineri, sfîrșitul secolului al XVI-lea.
 5. Biserica din Curtea domnească de jos, construită de Matei Basarab.
 6. Turnul Chindia, construit de Petru Cercel în 1584—1585 și restaurat de domnitorii Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei la mijlocul secolului al XIX-lea.
 7. Baia curții domnești construită de Matei Basarab.
 8. Turnul ciopotniță al porții de intrare, construit de Matei Basarab, restaurat de C. Brincoveanu și la mijlocul secolului al XIX-lea.
 9. Poarta de sus.
 10. Casa doamnei Bălașu Constantin Șerban (1656).
 11. Poarta Dealului.
 12. Foișorul domnitorului C. Brincoveanu.
-

EVOLUȚIA CURȚII DOMNEȘTI DIN ȚIRGOVIȘTE

- [] Curtea domnească de sus
 - secolele XIV-XVI
- [/] Curtea domnească de jos - 1595-1645
- [\] Curtea domnească la sfârșitul sec. XVII

